Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD); 2026: 45 (81): 223-249.
DOI: 10.35239/tariharastirmalari.1922897
Araştırma Makalesi/Research Article

TARIMSAL MODERNLEŞMENİN KURUMSAL İNŞASI: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ADANA ZİRAAT MEKTEBİ (1911-1970)

THE INSTITUTIONAL CONSTRUCTION OF AGRICULTURAL MODERNIZATION: ADANA SCHOOL OF AGRICULTURE FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC (1911-1970)

Nurullah KIRKPINAR[1]

1 Dr. Bağımsız Araştırmacı, Ankara/TÜRKİYE.

Öz

Bu çalışma, 20. yüzyılın başından itibaren küresel piyasa ağlarına eklemlenen Çukurova havzasının tarımsal dönüşüm sürecinde, Adana Ziraat Mektebinin tarımsal bilginin kurumsallaşması ve modernleşmesindeki stratejik rolünü analiz etmektedir. Verimli toprak yapısı ve mikro-klima avantajlarıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel kesitte devletin "pamuk ambarı ve tarım laboratuvarı" olarak kurgulanan bölgede, yerel bir eğitim kurumunun rasyonel dönüşümü nasıl yönettiği araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte Ziraat Mektebi, yalnızca pedagojik bir birim değil; modern agronomik tekniklerin, mekanizasyonun ve bilimsel ıslah çalışmalarının bölge çiftçisine aktarıldığı bir uygulama ve teknoloji transfer merkezi olarak işlev gördü. Nitel araştırma yöntemleriyle yapılandırılan çalışma; kurumun müfredat ve uygulama sahalarının, bölgesel tarımsal potansiyeli makroekonomik hedeflere dönüştürmedeki belirleyici etkisini incelemektedir. Bulgular; mali kısıtlar ve geleneksel üretim dirençlerine rağmen mektebin, stratejik ürün desenlerini (özellikle pamuk ve narenciye) standardize ederek yerel pratikleri küresel standartlara uyumladığını göstermektedir. Bu bağlamda makale, havza merkezli bir kalkınma modeli olarak ziraat eğitiminin, Türkiye'nin iktisadi modernleşme tarihindeki yerini özgün bir perspektifle tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çukurova, Adana Ziraat Mektebi, Tarımsal Modernizasyon, Tarım Eğitimi, İktisat Tarihi.*

Abstract

This study analyzes the strategic role of the Adana School of Agriculture in the institutionalization and modernization of agronomical knowledge during the integration of the Cilicia (Çukurova) basin into global market networks at the onset of the 20th century. Characterized by fertile soil and a unique microclimate, Çukurova was conceptualized from the late Ottoman era into the early Republican period as the state's "cotton granary and an laboratory agriculture". Within this framework, the research problematizes how a localized educational institution facilitated the rational transformation required by this specific ecological and economic landscape. Spanning the historical trajectory from the Second Constitutional Era to the early Republic, the School of Agriculture functioned not merely as a pedagogical unit but as an application center for transferring modern agrarian techniques, mechanization, and scientific crop breeding to regional cultivators. Utilizing qualitative research methods, the paper examines the decisive impact of the school's curriculum and experimental fields in translating regional agricultural potential into macroeconomic objectives. The findings demonstrate that, despite financial constraints and resistance from traditional production paradigms, the institution successfully standardized strategic crop patterns-specifically cotton and citrus-thereby aligning local practices with global standards. Consequently, the article offers an original perspective on the role of agricultural education as a basin-oriented development model within the history of Turkey's economic modernization.

Keywords*: Çukurova, Adana School of Agriculture, Agricultural Modernization, Agricultural Education, Economic History.*

Sorumlu yazar: Nurullah KIRKPINAR
Bağımsız Araştırmacı, Ankara/TÜRKİYE
E-mail: nurullahkirkpinarr@hotmail.com **ORCID ID:** 0000-0002-6540-9822.
Geliş tarihi: 03.04.2026 **Kabul tarihi:** 22.09.2026 **Publication Date:** 30.09.2026
Atıf bilgisi: Kırkpınar N. (2026). Tarımsal Modernleşmenin Kurumsal İnşası: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adana Ziraat Mektebi (1911-1970), *Tarih Araştırmaları Dergisi, 45(81)*, 223-249.

Giriş

Dünya iktisat tarihinde XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı, tarımsal üretimin yalnızca bir geçim kaynağı olmaktan çıkıp uluslararası piyasaların dinamiklerine eklemlendiği bir kırılma noktasını temsil eder.[1] Osmanlı Devleti'nde bu süreç, Tanzimat reformlarıyla başlayan merkezileşme çabaları ve modernleşme hamleleriyle belirgin bir hâl almıştır. Tarım, devletin iktisadî olarak kalkınması ve hammadde arayışlarında teknik bir mesele olarak yeniden tanımlanmıştır. Tanzimat Dönemi'yle birlikte devlet, tarımsal kalkınmayı sadece toprak genişletme olarak değil, birim alandan alınan verimi artırma ve bilimsel yöntemleri sahaya indirme gayesiyle ele almaya başlamıştır.[2] Ancak Tanzimat reformları, 1860'lara dek Çukurova'ya pek ulaşmamıştır. Sanayi Devrimi'nin ihtiyaç duyduğu hammadde arayışları, emperyalist güçleri, yeni yerler keşfetmeye yöneltmiştir. Bu kapsamda iktisadî dönüşümün somutlaştığı en önemli yerlerden biri, küresel kapitalist piyasaların "beyaz altın" olarak adlandırdığı pamuğun merkezi olan Çukurova havzası olmuştur.

Çukurova'nın henüz yoğun tarım yapan yerleşik bir nüfusa sahip olmaması ve tarımın ilkel yöntemlerle sürdürülmesi, teşviklerin amacına ulaşmasını engellemiştir. Bununla birlikte Adana'da pamuğun "altın çağı" başlamıştır. Böylece daha önce yerel ihtiyaç için pamuk yetiştiren Adana, bu kez dünya talebine yönelik üretim yapmaya ve küresel kapitalist sisteme eklemlenmeye başlamıştır.[3]

1860'lardan itibaren Amerikan İç Savaşı'nın yarattığı pamuk arzı daralmasıyla hızlanan küresel rekabet, Çukurova'yı ABD, İngiltere, Fransa ve hatta Almanya'nın pamuk üretimi, ticareti ve araştırma faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir alan haline getirmiştir.[4] Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar ve çeşitli imtiyazlar yoluyla yabancı sermayeye açtığı bu bölgede, Çukurova'nın verimli toprakları ve doğal kaynakları giderek dünya pamuk piyasasının ihtiyaçlarına göre şekillenmiş; özellikle Fransızların pamuk üretimi, ıslahı, araştırılması ve ticaretine yönelik faaliyetleri bölgenin ekonomik yapısını etkilemiştir.[5] Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Çukurova'nın küresel pamuk ekonomisine eklemlenmesi, Osmanlı tarımını uluslararası sermaye, teknoloji ve bilgi akışlarının belirlediği yeni bir rekabet ortamıyla karşı karşıya bırakmıştır. İngiliz tarım makineleriyle başlayan ve 1880'lerden itibaren Alman ve Amerikan makinelerinin de dâhil olduğu makineleşme süreci, bir yandan tarımsal üretimin teknik kapasitesini artırırken diğer yandan da makine kullanımı, bakım ve onarımı konusunda yabancı uzmanlığa duyulan ihtiyacı belirginleştirmiştir.[6] Bu durum, Osmanlı açısından meselenin yalnızca modern tarım makinelerinin teminiyle sınırlı olmadığını; üretim süreçlerini sevk ve idare edebilecek teknik bilgi ve nitelikli insan gücünün oluşturulmasını da zorunlu kıldığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede tarım bürokrasisi, küresel tarım piyasalarının yarattığı rekabet ve dışa bağımlılık karşısında yerli üretim kapasitesini geliştirmeye, modern ziraat usullerini yaygınlaştırmaya ve tarımsal bilgiyi kurumsallaştırmaya yönelik politikalar geliştirmiştir.[7] Dolayısıyla tarımda makineleşme, Osmanlı'nın yalnızca teknolojik yenilikleri takip etme süreci değil, aynı zamanda kendi topraklarını daha verimli biçimde işleyebilmek, üretim kapasitesini artırmak ve yabancı uzmanlık karşısında yerli bir ziraat bilgisi ve uzman kadrosu oluşturmak suretiyle küresel rekabet koşullarına uyum sağlama arayışının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda *Adana Numune Tarlası* ve ardından *Adana Ziraat Mektebi*, yabancıların üretim ve araştırma faaliyetlerine karşı yalnızca öğretici kurumlar olarak değil, aynı zamanda bölgenin yerel ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikli ziraatçı yetiştirmek, modern tarım makineleri ve tekniklerini tanıtmak, verimli tohum ve gübre kullanımını yaygınlaştırmak ve Çukurova'nın pamuk üretimini geliştirmek amacıyla oluşturulan tarımsal modernleşme araçları olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Ziraat Mektebinin kuruluşu, bir yandan Çukurova'nın dünya pamuk ekonomisine ve yabancı sermayeye

---

[1] Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913): Ticaret, Sermaye ve Üretim İlişkileri,* Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 81-84.
[2] Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,* Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 45-47.
[3] Bülent Varlık, *Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi,* TİB Yayınları, 1977, s. 50.
[4] Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", *Kebikeç Dergisi*, S. 21, 2006, s. 102-104.
[5] Varlık, 1977, s. 47-50.
[6] Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C. 58, S. 1, 2003, s. 36.
[7] Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İstanbul 2008, s. 139.

giderek daha fazla eklemlenmesinin, diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin bu dönüşüm karşısında yerel üretimi güçlendirme ve tarımsal modernleşmeyi kurumsallaştırma arayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bu aşamada Çukurova'da geleneksel üretim pratiklerinin rasyonel bir çerçeveye oturtulması, teknik bilginin yerelleşmesini ve kurumsallaşmasını zorunlu kılmıştır.[8] Ziraat Mektebi ise devletin tarım politikalarını taşraya aktaran ve çiftçi–modern tarım arasında köprü kuran ideolojik ve teknik merkez olarak kurgulanmıştır. Nitekim Osmanlı'nın son döneminde ivme kazanan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurumsallaşan tarımsal modernleşme çabaları, yalnızca üretim artışına yönelik teknik düzenlemelerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda tarımsal bilgi üretimi, nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesi ve kırsal alanda yeni bir üretim kültürünün inşasını da kapsamıştır. Bu sürecin önemli kurumsal örneklerinden biri olan *Adana Ziraat Mektebi*, köklerini Numune Tarlası uygulamalarından alarak Çukurova'nın tarımsal potansiyelini bilimsel ve rasyonel yöntemlerle değerlendirmeyi hedeflemiştir.

Çukurova'nın elverişli iklim ve toprak koşulları, özellikle pamuk üretimi ekseninde ticarî tarımın gelişimini desteklemiş; ancak bu potansiyelin sürdürülebilir biçimde kullanımı modern tarım ve araştırma tekniklerinin yaygınlaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda İkinci Meşrutiyet döneminde kurumsallaşan *Adana Ziraat Mektebi*, yalnızca nitelikli insan gücü yetiştiren bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda tarımsal bilginin üretildiği ve dolaşıma sokulduğu çok yönlü bir merkez olarak işlev görmüştür. Mektep bünyesinde gerçekleştirilen araştırma ve incelemeler, yerel üretim pratiklerinin değerlendirilmesine ve farklı coğrafyalardaki tekniklerin bölge koşullarına uyarlanmasına olanak sağlamıştır. Ziraat Mektebi, teorik bilgi ile uygulama arasında köprü kurarak modern tarım anlayışının Çukurova'da yerleşmesine katkıda bulunmakla kalmamış; yerelde tarımsal dönüşümü hızlandırması ve ulusal tarım politikalarının somutlaşmasına destek sağlaması bakımından stratejik bir öneme sahip olmuştur.

Diğer yandan Türkiye'de tarım eğitiminin kurumsal gelişimi Tanzimat'a kadar götürülebilmektedir. Tanzimat'tan itibaren tarım bürokrasisi, üretimin geliştirilmesi ve modern tarım tekniklerinin geniş coğrafyada yaygınlaştırılması amacıyla farklı eğitim kademelerinde ziraat mektepleri kurmuştur. Çeşitli seviyelerde kurumsallaşan bu mekteplerin faaliyetleri, kendilerine özgü olarak hazırlanan nizamnâmeler çerçevesinde düzenlenmiştir. Fakat İkinci Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim kurumlarının yeniden yapılandırılması bakımından olduğu kadar, tarım eğitiminin sistemli bir teşkilat yapısına kavuşturulması açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde tarım eğitiminin yaygınlaştırılması, farklı eğitim kademelerinin belirlenmesi ve kurumlar arasında hiyerarşik bir yapılanmanın oluşturulmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Söz konusu düzenleme çabalarının önemli bir sonucu olarak 10 Şubat 1912 tarihinde yayımlanan *Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi* ile Osmanlı Devleti'ndeki ziraat mektepleri ilk defa daha bütüncül bir eğitim sistemi içerisinde ele alınmış ve eğitim kurumları belirli derecelere ayrılarak teşkilatlandırılmıştır. Böylece tarım eğitiminin yalnızca münferit okul uygulamaları üzerinden yürütülmesi yerine, farklı düzeylerde eğitim veren kurumların bir sistem içerisinde değerlendirilmesine yönelik hukukî ve idarî bir çerçeve oluşturulmuştur.[9]

Bu düzenleme ve kurumsallaşma süreci, kısa süre içerisinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla önemli ölçüde kesintiye uğramıştır. Savaşın ekonomik, demografik ve idarî yapı üzerinde meydana getirdiği ağır sonuçlar, eğitim kurumlarının faaliyetlerini de doğrudan etkilemiş; özellikle insan gücü, malî kaynak ve fizikî imkânlar bakımından yaşanan yetersizlikler ziraat mekteplerinin düzenli işleyişini güçleştirmiştir. Sürdürülebilir tarımsal üretimin savaş koşullarında stratejik bir önem kazanmasına rağmen, savaşın yarattığı olağanüstü şartlar tarım eğitiminin kurumsal gelişiminin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal süreci ve Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında ise tarım eğitimi yeni bir siyasal ve ekonomik ortam içerisinde şekillenmek durumunda kalmıştır. Savaşların ve işgallerin yol açtığı nüfus kayıpları, üretim alanlarındaki tahribat, ulaşım ve maliye sistemindeki bozulmalar ile eğitim kurumlarının karşı karşıya kaldığı fizikî ve idarî sorunlar,

[8] Meltem Toksöz, "Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: The Making of the Adana-Mersin Region (1850-1908)", *The Ottoman Empire and its Heritage: Politic, Society and Economy*, Edit. Suraiya Faroqhi-Halil İnalcık, Leiden/Boston 2010, s. 164-165, 175-176.

[9] Sevtap Kadıoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Arastırmaları Dergisi,* S. 8, Ekim 2005, s. 239-257.

ziraat mekteplerinin faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Buna karşın tarım sektörü, savaş yıllarında olduğu gibi Millî Mücadele günlerinde de toplumun temel ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması ve ülkenin iktisadî varlığının sürdürülmesi bakımından hayati bir işlev taşımıştır.[10]

1912 tarihli *Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi* ile belirginleşen tarım eğitiminin kurumsallaştırılması çabaları, Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan Millî Mücadele sürecinde kesintiye uğramış; ancak tarımın ülke açısından ekonomik ve toplumsal öneminin artması, Cumhuriyet'in kuruluşuna giden süreçte tarım eğitiminin yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu bakımdan Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ziraat mekteplerinin gelişimi, yalnızca eğitim-öğretim politikaları çerçevesinde değil, savaşların ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal koşullar ile tarımsal üretimin yeniden düzenlenmesi ihtiyacı bağlamında da değerlendirilmelidir.

1. Mektebin Kuruluşu ve Tarihçesi

Adana Ziraat Mektebinin tarihsel kökenlerini 19. yüzyılın bitimine kadar götürmek mümkündür. 1888-1910 arasında faaliyet gösteren *Adana Numune Tarlası*, alınan müspet karar sonucunda ziraat mektebine dönüştürüldü. Bu hususta ısrarcı olan Adana Vilâyeti, 6 Nisan 1908'de Sadarete konunun gerekliliğini vurgulayan bir yazı ile bilgi verdi. Sadaret ise durumu Osman, Ma'âdin ve Ziraat Nezaretine ileterek gereğinin yapılmasını bildirdi.[11] Ziraat Nezareti, konunun daha önce değerlendirildiğini, bütçeye gerekli miktarın ayrıldığını ve meblağın Ziraat Bankası tarafından ödenmesi hususunun Ticaret ve Nafıa Nezaretine bildirilmesi gerektiğini belirtti. Nihayetinde 1910/1911 döneminde Ziraat Mektebinin açılmasına yönelik girişimler başladı. Bu dönemde Adana'ya giden özel okullar müfettişi Süreyya Bey'in sunduğu raporda, Adana'nın tarım açısından son derece verimli topraklara sahip olduğu ve bu potansiyelin bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi gerektiği vurgulandı. Bölgede bir Ziraat Mektebi açılmasının gerekli ve faydalı olacağı belirtildi. Raporda ayrıca Orman, Ma'âdin ve Ziraat Nezaretinin de bu ihtiyacın farkında olduğu ve mektebin bir uygulama okulu olarak, yani bir numune tarlasıyla birlikte kurulması fikrini desteklediği ifade ediliyordu. Mektebin açılması ve faaliyete geçmesi için gerekli ödeneğin bütçeye dâhil edildiği de bildirilmişti. Süreyya Bey, bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasının Ziraat Mektebiyle mümkün olacağını savunarak desteklemiştir.[12]

Görüldüğü üzere mektebin kuruluş süreci, Osmanlı Devleti'nde siyasal, idarî ve toplumsal dönüşümlerin hız kazandığı İkinci Meşrutiyet döneminin modernleşme atmosferi içerisinde şekillendi. Dönem içerisinde ziraat eğitim ağının genişletilmesi; eş zamanlı olarak mekteplerin açılması, modern tarım tekniklerinin öğretilmesi ve uygulamalı eğitim yoluyla nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi öncelikli hedefler arasında yer aldı. Vilâyet merkezlerinde açılan ziraat mektepleri, hem yerel üreticilere rehberlik edecek uzmanlar yetiştirmeyi hem de modern tarım araç ve yöntemlerinin kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlıyordu. Bu bağlamda çalışmaya konu olan Adana Ziraat Mektebi, 2 Mayıs 1911 tarihinde Meclisi Mebusanda alınan nihaî karar üzerine Adana Valisi Cemal Paşa'nın öncülüğünde *Ziraat Ameliyat Mektebi* adıyla kuruldu.[13]

Mektebin kuruluşu, bölgenin tarımsal potansiyelinin değerlendirilmesi ve özellikle Çukurova'nın verimli topraklarının modern yöntemlerle işletilmesi hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Adana ve çevresi, pamuk başta olmak üzere ticarî tarım ürünleri bakımından önemli bir merkez konumundaydı. Dolayısıyla burada açılan bir ziraat mektebi yalnızca yerel bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma politikasının bir parçası olarak değerlendiriliyordu.[14] Bu amaçla ilk önce mektebin eksikliklerinin giderilmesi ve alt yapı imkânlarının genişletilmesi konusunda adımlar atıldı. Bu yönde Ankara ve Adana mekteplerinin ihtiyaçları kapsamında 1911 yılı bütçesinden yedi aylık çalışmalar için 124.400 kuruş ayrıldı.[15] 1912–1914 yılları arasında ayrılan bütçelerle bazı eksiklikler giderildi ve su ihtiyacını karşılamak amacıyla bir motor temin edildi.[16] Ziraat Mektebine dönüştürülmesi sırasında, Numune Tarlasında bulunan demirbaşların (hayvan ve tarım aletleri) değer tespiti yapıldı ve bu bedelin

[10] Nurullah Kırkpınar, "Türkiye'de Tarım Öğretiminin 179. Yıl Dönümü", *Türk Tarım ve Orman Dergisi,* S. 287, (Ocak-Şubat 2025), s. 60-63.
[11] BEO, 3293/246958, 15 Ra 1326 (17 Nisan 1908); BEO, 3333/249947, 14-05-1326 (14 Haziran 1908).
[12] MF.MKT, 1137.81, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911).
[13] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* D. 1, İ. 89, C. II, 19 Nisan 1327 (2 Mayıs 1911), s. 117.
[14] Cezmi Yurtsever, *Çukurova'da Tarımın Tarihi,* Adana Ticaret Borsası Yayınları, Adana 2013, s. 213.
[15] *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi,* D. 3, C. 1, B. 44, 22 Teşrinievvel 1331 (22 Ekim 1915), s. 646.
[16] DH.MB. HPS, 19/32, 13 Ca 1334 (18 Mart 1916).

bütçeye aktarılması için resmî başvuruda bulunuldu.[17] Ancak Ziraat Mektebi, kuruluş ve teşkilatlanma aşamasındaki faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve ardından Çukurova bölgesinin Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmesi sebebiyle zorunlu olarak ara vermek durumunda kaldı.[18] Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde başlattığı işgaller, yalnızca askerî ve siyasî alanı değil, eğitim ve sosyal hayatı da doğrudan etkiledi. Bu çerçevede Adana, stratejik ve ekonomik önemi nedeniyle kısa sürede Fransız kuvvetlerinin kontrolü altına girdi. Ziraat Mektebi binası da işgalin ayak seslerinin duyulduğu bu süre zarfında Fransız askerî makamlarınca el konularak ordu birlikleri tarafından merkezî karargâh olarak kullanıldı.[19] Eğitim–öğretim faaliyetlerine ara verilince öğrenciler *Ankara Ziraat Mektebine* gönderildi.[20] Savaş şartları altında eğitim kurumlarının askerî amaçlarla tahsisi, dönemin olağan uygulamalarından biri olmakla birlikte, eğitim–öğretim faaliyetlerinin kesintiye uğramasına yol açtı.

1921 yılına gelindiğinde, Ankara Antlaşması gereği Fransızların işgal ettikleri bölgelerden çekilme karar alması üzerine bölgede güvenlik ortamı oluşunca, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ziraat okullarının açılması yeniden gündeme geldi. Bu çerçevede, TBMM Bütçe ve Ekonomi Komisyonu tarafından hazırlanan ortak raporda işgal günlerindeki ziraat eğitimi ve kurumlarının durumu değerlendirildi ve modern tarım yöntemlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik ziraî eğitim kurumlarının önemine dikkat çekildi. Encümen raporu, ziraat okullarının sadece tarımsal bilgi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda çiftçilere uygulamalı eğitim sunarak tarım sektörünün modernleşmesine katkı sağlaması gerektiğini şu sözlerle vurguluyordu:[21]

"*Bünye-yi iktisadiyemizin elyevm en esaslı mesnedi olan ziraatın terakki ve inkişafı için gerek talebe yetiştirecek ve gerek halkımıza ameli surette işi öğretecek tedrisata pek mühim bir mevki vermek mecburiyetindeyiz. Bu bahiste en başta mıntıka ziraat mektepleri gelir. Bu mekteplerde tedrisatın daha ameli olabilmesi, çiftliklerin ve sanay-i ziraiyenin mümkün olduğu kadar geniş bir surette tatbik ve idaresine vabestedir*." TBMM Bütçe ve Ekonomi Encümen komisyonu raporunda ifade edildiği üzere ziraî eğitim, yalnızca mesleki bir öğretim alanı değil, aynı zamanda ulusal kalkınmanın stratejik aracı olarak konumlandırılıyordu. Komisyon raporu sonrasında ülkenin özgün koşullarına göre *Mıntıka Ziraat yahut Ziraat Ameliyat Mektepleri* adıyla yeni ziraat mektepleri açılması düşüncesi ortaya atıldı. 1922 yılında çıkartılan 254 sayılı yasal düzenleme gereğince 12 bölge merkezli olmak üzere orta dereceli statüde mıntıka ziraat mektepleri[22] açılması kararı alındı. Ardından ilgili kanun tasarısı Meclis'te kabul edilerek, belirlenen ziraat okullarının kuruluşu onaylandı. Okulların finansmanı T.C. Ziraat Bankası tarafından sağlanırken, eğitim yöntemleri ve müfredat programları İktisat Vekâletinin denetimine bırakıldı.[23]

Bu noktada 1922 eğitim düzenlemeleri kapsamında yeniden yapılandırılan *Adana Ziraat Mektebi*, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çukurova'nın ticarî tarım yapısı ve artan makineleşme ihtiyacına yanıt veren önemli bir eğitim kurumu olarak öne çıkmıştır. Ziraî eğitimin yanı sıra makinist yetiştirilmesine yönelik programın uygulanması, özellikle pamuk üretimindeki artışın doğurduğu teknik personel ve verimlilik ihtiyacının bir yansımasıdır. Bu yönüyle *Adana Ziraat ve Makinist Mektebi*, yalnızca tarımsal eğitim sağlayan bir kurum değil, Çukurova'da tarımsal modernleşme ve makineleşme sürecini destekleyen nitelikli insan kaynağının oluşturulmasına yönelik stratejik bir girişim niteliğindedir.

1923 yılında I. Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'nde çiftçi grubunca zirai eğitime ilişkin sunulan öneriler, Türkiye'nin tarımsal eğitim politikasında değişim ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu ihtiyacın somut bir yansıması olarak 1927'de çıkarılan 1109 sayılı *Ziraat ve Baytar Enstitüleriyle Âli Mektepleri Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Dair Kanun*[24] ile ziraat eğitiminin dönemin ihtiyaçlarına uygun biçimde modernize edilmesi hedeflendi. Bu doğrultuda mevcut ziraat okullarının ıslah edilmesi ve

[17] DH.UMVM, 76.44, 29 Ş 1333 (29 Ağustos 1915).
[18] *Tarım Bakanlığı Adana Bölge Ziraat Okulu Müdürlüğü 1961-1962 Çalışma Raporu*, Güney Basımevi, Adana 1962, s. 5.
[19] ATESE, 110.9.1.10, 263.0.25, 23.11.1334.
[20] Yeni Adana, 30 Teşrinievvel 1336 (30 Ekim 1920).
[21] *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. I, C. 22, T. 90, 24.08.1338 (24 Ağustos 1922), s. 322-325.
[22] Nurullah Kırkpınar, *Türkiye'de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması (1923-1963),* 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2024, s. 33.
[23] *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. I, C. 22, s. 324-332.
[24] BCA, 030.18.01.01/23.17.18, 16.03.1927; "Ziraat ve Baytar Enstitüleri ile Âli Mekteplerin Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Dair Kanun", *Resmî Gazete,* S. 625, Kabul Tarihi: 05.07.1927, s. 2.

birleştirilmesi yoluyla yeniden yapılandırılmasına yönelik bir program uygulanmaya başlandı.[25] Bu doğrultuda, Meclis'te ayrıntılı biçimde görüşülen kanun tasarısı kabul edilerek yasalaştı.[26] Düzenleme ile *Zirai ve Baytar Enstitüleri ile Ankara'daki Âli Ziraat ve Baytar Mekteplerinin* kurulması öngörülürken, mevcut ziraat okullarının ıslah edilmesi veya geçici olarak kapatılması konusunda Ziraat Vekâleti yetkilendirildi. 1928 yılında yaşanan kuraklığın tarımsal üretimde yol açtığı ciddi düşüş, ziraat eğitiminin yeniden yapılandırılmasını hızlandırdı. Bu kapsamda 1 Temmuz 1928'de *Halkalı Ziraat Mektebi* de dâhil olmak üzere orta dereceli ziraat okulları geçici olarak kapatıldı[27] ve öğretmenleri mesleki bilgi ve deneyimlerini geliştirmek amacıyla başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine gönderildi.[28]

Karara uygun olarak Ziraat Mektebi öğretmenleri bilgi ve görgülerini artırmak gayesiyle yurt dışına uzmanlık kazanmaya gönderildi. Bu bağlamda Çukurova'daki pamuk üretiminin stratejik önemi dikkate alındığında, pamukçuluk alanında uzmanlaşmış öğretmenlerin gönderilmesi özel bir önem taşıyordu. Ziraat Mektebi öğretmenlerinden Kemal (Sezen) Bey'in 1926 yılında pamukçuluk alanında ihtisas yapmak üzere Kahire'ye gönderilmesi bu konuda somut bir örneği oluşturuyordu.[29] Benzer şekilde Ziraat Mektebi öğretmeni Nazım Bey, Almanya'ya uzmanlık kazanmaya gönderildi ve yurda dönüşü sonrasında edindiği bilgi birikimi ve kültürü öğrencilere aktarmak üzere doğrudan mektep öğretmeni olarak tayin edildi.[30] Yine Türkiye'de tanınmış bir bitki ıslahı uzmanı olan Emcet Yektay, 1919 yılında Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Fransa'da *Valober Ziraat Okuluna* gitti. Daha sonra eğitimine *Cezayir Yüksek Ziraat Okulunda* devam ederek ziraat mühendisi unvanıyla mezun oldu. Yüksek ziraat okullarındaki eğitimlerinin ardından yurda dönerek bir süre *Adana Ziraat Mektebinde* görev yaptı. Daha sonra başarılı çalışmaları sonucunda *Eskişehir Tohum Islah İstasyonuna* görevlendirildi.[31]

1928–1930 arası süreçte tarımsal eğitim politikası bir yapılanma sürecine girdi. Bu süreçte bir yandan mekteplerin sayısı azaltılıp alt yapı imkânları genişletilirken diğer yandan da öğretmenlerin bilgi ve görgüleri artırılmaya devam edildi. Yurt dışından eğitimden dönenlerle birlikte tarımsal eğitim, 1930 yılından itibaren yeniden örgütlenmeye başladı. Kapatılan 12 mıntıka ziraat mektebi yerine, İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa'da orta dereceli ve lise seviyesine denk dört yeni ziraat mektebi açıldı.[32] Bu tarihten sonra orta dereceli tarım eğitimi kurumlarının sayısında 1955 yılına kadar herhangi bir nicel değişiklik gerçekleşmedi. Diğer yandan orta dereceli ziraat mektepleri 1949'da düzenlenen Birinci Ziraat Okulları Kongresinde *Bölge Ziraat Okulu* adını aldı.[33] Bu tarihten itibaren Ziraat Mektebi, *Adana Bölge Ziraat Okulu* adıyla çalışmalarını sürdürdü.

1950'li yılların sonlarına doğru *Adana Ziraat Okulu*, Tarım Bakanlığının 13 Ağustos 1959'daki kararı kapsamında bütün arazi ve tesisleriyle birlikte Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğüne devredildi.[34] Ziraat Okulu ve Devlet Üretme Çiftliği olarak çalışmalarını sürdüren kurum, 1967 yılında yüksek ziraat eğitimine verilen önemin neticesi olarak yeniden yapılandırıldı. Bu bağlamda Adana'da yüksek seviyeli eğitim veren bir fakültenin kurulabilmesi için yürütülen çalışmalar sonucunda 26 Ocak 1967'de *Ankara Üniversitesi (A.Ü) Ziraat Fakültesi* Dekanı Prof. Dr. Sabahattin Özbek'in önerisi ve genel kurul kararı ile Adana'da yeni bir Ziraat Fakültesi kurulması kararlaştırıldı. 31 Mart 1967'de A.Ü. Senatosu tarafından onaylandı. Ziraat Fakültesinin eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlayabilmesi için öncelikle uygun bir araziye ihtiyaç vardı. Bu bağlamda bölgede yapılan incelemeler sonucunda, fakülte için planlanan arazi ve yerleşim alanı, Ziraat Mektebinin 17 Ağustos 1970'te yapılan bir sözleşme ile Tarım Bakanlığından geçici olarak alınmasıyla sağlandı. Daha sonra yürütülen çalışmalar kapsamında,

---

[25] Turgut Yazıcıoğlu, "Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız", *Ziraat Dergisi*, Y. XIX, S. 176-177/Özel Sayı, (Aralık-Ocak 1959), s. 4-5.
[26] *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. II, C. 33, T. 78, 20.06.1927, s. 324.
[27] Kırkpınar, 2024, s. 34.
[28] Nurullah Kırkpınar, "Cumhuriyet'in Yüzleri": Atatürk Dönemi'nde Ziraat Alanında Yurtdışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Ziraatı'na Katkıları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S. 43, (Güz 2025), s. 1219-1234.
[29] TDA, 559/36639-147165-4, 31.05.1926; 559/36639-147165-2, 20.07.1926; 559/36639-147165-1, 07.08.1926; 559/36639-147165-3, 05.09.1926.
[30] *İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İ.B.B) Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve E-Kaynaklar Koleksiyonu,* Kart Kodu: MTF54607.
[31] Fahri Altay, "Türkiye Bitki Islahının Öncülerinden: Emcet Yektay", *TÜRKTOB Dergisi,* C. 5, S. 20, (Aralık 2016), s. 5.
[32] Kırkpınar, 2024, s. 34-35.
[33] Kırkpınar, 2024, s. 68.
[34] BCA, 30.18.1.2/153.49.4, 31.08.1959.

Ziraat Mektebinde gerçekleştirilen tamirat ve tadilat işlemlerinin tamamlanmasının ardından okulun arazi ve bina varlıkları Ziraat Fakültesine devredildi. Bu süreçte tadilat ve tamirat çalışmaları, Maliye Bakanlığının olumlu görüşü ve Millî Eğitim Bakanlığının 16 Kasım 1971 tarihli ve 712.1/3318 sayılı yazısı doğrultusunda, 2490 sayılı Kanun'un 14. maddesi gereğince başlatıldı ve mektebin arazi ile bina varlıkları, yüksek ziraat eğitimi verebilecek modern bir eğitim kurumuna aktarıldı.[35] Yerleşke, 1911–1970 yıllarında Ziraat Mektebi olarak kullanılmış olup 1970–1983 arasında *Çukurova Üniversitesine* ev sahipliği yaptı.

Görsel 1. Adana Ziraat Mektebi binası[36]

2. Mektebin İnşası: Mektebin Yeri, Bina Varlıkları ve Arazisi

Ziraat Mektebi yerleşkesi, Adana'nın kuzeyinde ve Seyhan nehrinin doğu sahilindeki *Köprülü Mahallesi* ile sınır bir konumdadır. Yaya olarak şehir merkezine 15–20 dakikada gidilebildiği gibi 4 kilometrelik bir asfalt yol ile şehre bağlanmış durumdadır. Ziraat Mektebi yerleşkesi, Adana'nın Yüreğir semtinde yer alan *Köprülü Mahallesi* dolaylarında ve bir ova üzerinde konumlandırıldı.[37] Yerleşkedeki bina ve araziler Birinci Dünya Savaşı ve Türk Millî Mücadelesi yıllarında oldukça bakımsız durumda kaldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde mektep fizikî altyapı, uygulama alanı ve teknik donanım bakımından ciddi yetersizliklerle karşı karşıya kalmıştı. Mektebin bağ, bahçe ve uygulama sahası bakımsız durumda olması, öğretimin teorik düzeyde kalmasına yol açan başlıca eksiklikler arasında gösteriliyordu. Ayrıca tam teşekküllü bir idare binasının bulunmaması, kurumsal yapının kalıcılığı ve ciddiyeti bakımından önemli bir altyapı sorunu olarak değerlendiriliyordu. Mevcut ziraat makinelerinin çamur içinde atıl vaziyette bırakılması ise teknik donanımın etkin biçimde kullanılmadığını ortaya koyuyordu.[38]

Günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı farklı bir kurum olarak faaliyet gösteren merkezi bina, 1931 yılında inşa edildi. Yerleşke, Seyhan nehrine yakın bir konumda, Çukurova'nın verimli alüvyal topraklarının hâkim olduğu bir arazi üzerinde yer alıyordu. Bu konum seçimi, yalnızca ulaşım ve suya erişim açısından değil, aynı zamanda uygulamalı tarım eğitimi için elverişli toprak yapısına sahip geniş düzlüklerin varlığı bakımından da işlevsel bir tercih olarak seçilmişti. Yerleşkenin konumlandığı alan, Çukurova ovasının sulama imkânları bakımından avantajlı kesimlerinden birinde bulunuyordu. Nehir yakınlığı hem geleneksel hem de modern sulama tekniklerinin uygulanmasına elverişli bir altyapı sunuyor; bu da mektebin kuruluş amacına uygun olarak uygulamalı tarım faaliyetlerinin yürütülmesine olanak tanıyordu. Dolayısıyla yerleşke, yalnızca bir eğitim yuvası değil, aynı zamanda çevresindeki üretim arazileriyle birlikte tasarlanmış bir tarımsal eğitim kompleksi niteliği

[35] BCA, 30.18.1.2/274.86.3, 26.11.1971.
[36] *Türk Tarih Kurumu Arşivi ve Koleksiyonu*, Kart Kodu: FT-OFS-65-11.
[37] *1961-1962 Çalışma Raporu*, s. 5.
[38] *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. 2, C. 7, B. 12, 15.03.1340 (15.03.1924), s. 425-426.

taşıyordu. Nitekim toprakların sağladığı yüksek verimlilik, pamuk başta olmak üzere çok çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine imkân tanıyordu. Bu bağlamda ziraat mektebinin söz konusu ova üzerinde konumlandırılması, tesadüfi değil, bölgesel kalkınma stratejisinin mekânsal bir yansımasıydı. Eğitim faaliyetlerinin doğrudan üretim alanlarıyla iç içe plânlanması, teorik bilginin sahada uygulanmasına olanak sağlıyor; mektebin arazileri, deneysel ekim ve sulama çalışmaları için doğal bir laboratuvar işlevi görüyordu.[39]

1930 yılında açılan mektebin fizikî ve teknik yetersizliklerinin giderilmesine yönelik kapsamlı bir iyileştirme süreci başlatıldı. İlk aşamada onarım ve tadilata ihtiyaç duyan mevcut binalar yenilendi; ziraat ve makinist şubelerini aynı anda barındıramayan yetersiz mekânsal kapasite genişletildi. Laboratuvar, ahır, ambar, hangar, demirhane, marangozhane, dökümhane ve tamirhane gibi temel uygulama birimlerinin eksikliği üzerine Tarım Bakanlığının talimatıyla yeni makinist mektebi ve atölye binaları, büyük bir ahır, tohum ıslah birimi ile bitki hastalıkları laboratuvarı inşa edildi. Ayrıca Seyhan nehrinden sağlanan suyun yetersiz kalması nedeniyle modern pompa ve elektrik tesisatı sistemi kuruldu. Açılan kuyular ve santrifüj sistemi sayesinde okulun su ihtiyacı karşılandı ve 500 dekarlık arazi sulanabilir hâle getirildi. Yapılan teknik düzenlemelerle günlük işletme maliyetleri önemli ölçüde azaltıldı.[40]

1930 yılı itibarıyla mektebin 400 dekarlık bir arazisi bulunuyordu. Bu alan içerisinde 4 dekar bağ, 5–10 dekar süs bahçesi ile fidanlık ve fideliğe ayrılmış kısımlar yer alıyordu. Ancak ziraat kısmının kapalı olması nedeniyle tarla ve sebze bahçeleri terk edilmiş ve harap durumdaydı. Ayrıca işletmede çift, damızlık ve ırgat hayvanları mevcut değildi. Bakanlık, söz konusu eksiklikleri gidermek amacıyla öncelikle çift hayvanı temin etmeye ve terk edilmiş arazilerin sürümünü yapmaya yönelik bir çaba içine girdi. Bu tarımsal faaliyette yaklaşık 100 dekar alanda ekim yapılabildi. Yıl sonunda eski numune tarlası çevresindeki atıl durumdaki araziler de istimlak edilerek mektebe kazandırıldı ve arazi büyüklüğü 1.000 dekara çıkarıldı. Arazi miktarındaki bu genişleme ile birlikte tarlalarda ziraî tecrübe ve uygulamalara başlandı. Daha sonraki süreçte 350 dekarlık ek bir alanın daha istimlak edilmesiyle arazi genişletildi ve çok yönlü kullanımına ilişkin plânlama yapıldı. Son yıllarda sebzeciliğin kazandığı önem dikkate alınarak arazinin önemli bir bölümü sebze bahçesi olarak düzenlendi. Bu yönde Çukurova bölge üreticilerine örnek teşkil edecek yetiştirme teknikleri uygulandı ve tohum dağıtımı gerçekleştirildi. Üretimi yapılan başlıca ürünler arasında patlıcan, domates, kabak, fasulye ve İstanbul'dan temin edilen enginar bulunuyordu. Bağcılık faaliyetleri kapsamında, mevcut 4 dekarlık eski bağ alanı ıslah edilmiş; ayrıca 4 dekar Amerikan asma çubuğu ve 10 dekar Manisa çekirdeksiz asma çubuğu tesis edilmişti. Yapılan denemeler sonucunda, Çukurova Bölgesi'ne uyum sağlayan çekirdeksiz asma çeşitlerinden elde edilen olumlu sonuçlar üzerine 4 dekarlık yeni bir bağ daha kuruldu. Böylece toplam bağ alanı 22 dekara ulaştı.[41]

Kurumun arazi ve bina varlığı, numune bahçesi, tecrübe tarlası, hayvancılık sahası, orman ve koruluk alanları ile okul binaları, lojmanlar ve spor sahaları gibi çeşitli unsurlardan oluşan geniş ve bütüncül bir yerleşke niteliği taşıyordu. Arazi varlığı, 1911 yılından itibaren istimlak ve satın alma yoluyla düzenli biçimde artırıldı. Bu genişleme ve iyileştirme süreci sonucunda, 1967 yılına gelindiğinde toplam arazi miktarı yaklaşık 1.274 dekara çıkarıldı.[42]

3. Mektebin Eğitim–Öğretim Faaliyetleri ve İdarî Düzeni

3.1. İdarî Yapısı ve İşleyiş Düzeni

Adana Ziraat ve Makinist Mektebinin idari yapısı ve işleyiş düzeni İdari ve Fen Heyeti olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. İdarî kısım, müdür, müdür yardımcısı (2 kişi), öğretmenler ve diğer çiftlik işleriyle ilgilenen (muhasebeci, kâtip, kâhya, demirci, hademe, bahçıvan vs.) görevlilerden oluşuyordu. İdare Heyeti içerisinde yer alan müdür, müdür yardımcısı ve her şubenin şefi Encümen-i Tedris adıyla ifade edilen kurulda yer alıyordu. Müdür yardımcılarının birisi Ziraat kısmına, diğeri ise Makinist birimine bakıyordu. Müdür başkanlığında toplanan Encümen kurulu, ayda iki kez olmak üzere 15 günde bir toplanarak eğitim–öğretim başta olmak üzere mekteple ilgili konular görüşüyordu. Fen Heyeti ise daha ziyade eğitim–öğretim işleri ve bizzat arazilerdeki uygulamalı eğitimlerle ilgileniyordu. Gün içerisinde

[39] *1961-1962 Çalışma Raporu*, s. 8-11.
[40] Kırkpınar, 2024, s. 266.
[41] Ömer Kemal, "Adana Maarif Tarihinden: Ziraat Lisesi", *Türk Sözü,* 7 Teşrinisani 1934, s. 2.
[42] Kırkpınar, 2024, s. 268.

teorik olarak verilen dersler, daha sonra şube içinde yer alan uzman öğretmen başkanlığında uygulamalı dersleri yerine getiriyordu. Diğer taraftan mektepteki Ziraat ve Makinist kısımları ayrı şubeler halinde örgütlenmişti. Dolayısıyla her şubenin kendi ders programı ve uygulama alanı bulunuyordu. Mektep, Tarım Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteriyor ve bütçesine merkezi idare tarafından destek veriliyordu. Döner sermayeli bir işletme olan mektebin üretim faaliyetleri önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. Zira müdürlük makamı yalnızca eğitimden değil, aynı zamanda üretim faaliyetlerinin plânlanmasından ve malî disiplinin sağlanmasından da sorumluydu. Döner sermaye uygulaması sayesinde mektep kendi üretiminden gelirler elde ediyor, bu gelirler mektebin eğitim ve altyapı yatırımlarına aktarıyordu. İdarî düzen, disiplin esasına dayanmakla birlikte üretim odaklı bir organizasyon modeline sahipti. Öğrenciler hem teorik derslere hem de tarla, atölye ve hayvancılık birimlerinde zorunlu uygulamalara katılmaktaydı. Bu yapı, mektebi klasik bir eğitim kurumundan ziyade yarı–üretim çiftliği modeline dönüştürüyordu.[43]

Mektebin 1911–1930 yılları arasındaki müdür ve öğretmen kadrosuna bakıldığında, belirli isimler öne çıkmaktaydı. Bu dönemde görev yapanlar arasında Ethem Bey, Nusret Bey, Faik Bey, Şevket Rıza Bey, Galip Bey, Hasan Fevzi Bey, Şevket (Arı) Bey, Vehbi (Ayas) Bey, Ali Rıza (Uluçam) Bey, Mahmut Kemal Bey, Celal Bey, Nihat Bey, Akif Bey, Alaattin Bey, Sadi Bey ve Ahmed Refet Bey gibi önemli şahsiyetler yer almaktaydı.[44] 1930'dan sonra Tarım Bakanlığı Ziraat Fen Heyeti tarafından yeniden tanzim edilen ve branşlaşmaya dayalı öğretim sunan *Adana Ziraat ve Makinist Mektebi*, yeni program dâhilinde eğitime başladı. Eğitim süresi üç yıl olan ve lise dengi statüde eğitim veren mektebin daha sonraki yıllarda müdürleri arasında şu kişiler yer alıyordu:[45] Fazıl Keyder, Rahmi Altıncı, Muzaffer Erdem, Celal Bakırcıoğlu, Ali Tunçay. Bunun yanı sıra okulun öğretmenleri arasında Bahçıvanlık şubesi öğretmeni Ragıp Ziya Bey (Mağden) dışında Lütfü Bey, Nihat Bey, Tahir Bey, Şakir Bey, Vehbi (Ayas) Bey[46], Aziz ve Mustafa Zihni Bey, Tahsin (Coşkan) Bey bulunmaktaydı.[47]

Diğer taraftan Cumhuriyet'in ilk yıllarında nitelikli insan gücüne en çok ihtiyaç duyulan kurumsallaşmalardan biri eğitim kurumlarıydı. Bu bağlamda, Ziraat Mektebi öğretmen eksikliği ile önemli bir sorun yaşanıyordu. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan bilimsel iş birliği sayesinde, Almanya ve Macaristan gibi önde gelen ülkelerden yardım sağlandı. Ziraat Mektebi için bu destekler arasında Macaristan özel bir öneme sahipti. Birinci Dünya Savaşı sonrası Macaristan'da ekonomik sıkıntılar ve işsizlik nedeniyle genç mühendisler yurtdışında çalışma imkânı arıyordu aynı zamanda Macaristan dönemin en güçlü tarım eğitimini veren kurum ve kadrolara da sahipti.[48] Bunlardan biri, Macaristanlı Makine Mühendisi György János'du. János ve eşi, 1922 yılında Adana'da açılan Ziraat Mektebinde öğretmen ve mühendis olarak görev almak üzere Türkiye'ye geldi. 1924 yılında Adana'ya ulaşan çift, şehre kısa sürede uyum sağladı. János, okulda hem teorik dersler vermekte hem de bir atölye inşa ederek öğrencilerin öğrendiklerini uygulamalı olarak pekiştirmelerini sağlamaktaydı. 1930'lu yıllara kadar bu görevine devam etti. 16 Şubat 1931 tarihinde Atatürk, Adana ziyaretinde Ziraat Mektebini inceledi. János'un çalışmaları oldukça başarılı bulundu ve *Atatürk Orman Çiftliğinde* kurulacak demir fabrikasının müdürü olarak görevlendirildi. Bu tarihten sonra János, *Adana Ziraat Mektebindeki* görevinden ayrılarak çalışmalarını Orman Çiftliğinde sürdürdü.[49]

---

[43] *1961-1962 Çalışma Raporu,* s. 7-8.

[44] Mektebin idari ve öğretim kadrosuna ilişkin bu veriler şu kaynakların incelenmesi neticesinde çıkarılmıştır. Bk. İktisat Vekâleti Mecmuası, S. 3, Kanunuevvel 1339 (1923), s. 5; Mehmed Zeki, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, İstanbul 1929, s. 487; Yeni Ziraat Gazetesi, S. 43, 1 Teşrinisani 1339, s. 352; Yeni Çiftçilik, S. 1-51, (1 Temmuz 1340/1924), s. 493-495; İktisat Vekâleti Mecmuası, S. 2, (Mart 1339/1923), s. 25-27; Yeni Çiftçilik, S. 12-62, (1 Haziran 1341/1925), s. 672; Yeni Çiftçilik, 1 Ağustos 1926, s. 928; Ziraat Vekâleti Mecmuası, S. 2, (Ağustos 1341/1925), s. 3-4.

[45] Mektebin idari ve öğretim kadrosuna ilişkin bu veriler şu kaynakların incelenmesi neticesinde çıkarılmıştır. Bk. Hakimiyeti Milliye, 7 Teşrinievvel 1931; Hakimiyeti Milliye, 11 Eylül 1932; Akşam, 11 Eylül 1932; Türk Sözü, 29 Ağustos 1934; Vakit, 7 Teşrinisani 1934; Vakit, 7 Teşrinisani 1934; Türk Sözü, 4 Teşrinisani 1934; Akşam, 1 Eylül 1937; Akşam, 19 Teşrinievvel 1937; İktisadi Yürüyüş, S 292, 1952, s. 16.

[46] Vehbi (Ayas) Bey, Ziraat Mektebinde hem müdürlük görevinde bulunmuş hem de Fransızca derslerini vermiştir. Bk. BCA, 180.9.0.0/234.1170.3, 02.05.1928.

[47] Vakit, 27 Ağustos 1933; Türk Sözü, 23 Haziran 1936; Akşam, 19 Ekim 1937, s. 4; Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, C. III, Ankara 1995, s. 618; Yeni Adana, 21 Şubat 1935, s. 2.

[48] Melek Çolak-Levente Jávorka, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkár Wellman,* 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul 2017, s.119-136.

[49] Melek Çolak, "Bir Macar Çocuğun Anılarının Işığında Atatürk ve Türk-Macar İlişkilerine Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 21, S. 63, 2005, s. 938-939.

Mektep İdare Heyeti, Makinist biriminin eksikliklerin giderilmesi ve eğitim–öğretim sürecinin aksaksız bir şekilde ilerleyebilmesi için büyük bir çaba içinde girdi. Bu yönde Tarım Bakanlığı ile yapılan yazışmalar sonrasında Makinist birimi için gerekli olan ihtiyaçların temini için çeşitli şirketlerle görüşmeler yapıldı. Bu şirketlerden biri, Budapeşte'de tarım alet ve makinelerinin kalitesiyle şöhret kazanmış ve uluslararası mecrada bilinirliği olan *Sanomos Şirketiydi*. Şirketle yapılan görüşmeler sonrasında mektebin ihtiyacı olan zirai alet ve makineler için belirlenen bütçe tutarı toplamda 17.000 liraydı. Ziraat makineleri için gerekli olan bütçe, bakanlık tarafınca onaylandıktan sonra Bakanlar Kurulu kararıyla resmî olarak onaylandı.[50] Mektebin ihtiyacı olan harman makinesinin temini için de Tarım Bakanlığı, *Hofer Srats Fabrikasıyla* anlaşarak 3.000 liralık bütçe ile makinenin teminini sağladı. 9 Ekim 1924 tarih ve Tarım Bakanlığı heyetinin 17792/11459 sayılı onayı ve Bakanlar Kurulu kararıyla 19 Ekim 1924 tarihinde alımı gerçekleştirildi.[51]

Mektebin senelik bütçesi, Devlet Hazinesince Muvazene-i Umumiye Kanunu çerçevesinde belirlenmekteydi. Her yıl mektebe ortalama 120.000–130.000 lira bütçe tahsis ediliyordu. Ayrıca, döner sermaye ile işletilen mektebe kanunen 30.000 lira sermaye verilmişti. Bu sermaye, mektebin kendi üretme çiftliği ve koleksiyon bahçesinde yetiştirdiği ürünlerin satışından sağlanıyordu.[52] İmal edilen ürünlerin satışı, Bakanlar Kurulu tarafından yayımlanan kararlarla, ihtiyaçların ihale yolu ve pazarlık usulüyle yapılırdı. Daha sonra alınan bir karar ile mektep, ürünlerini bölgenin yerel gazetelerinde verilen ilanlar ve açık artırma usulüyle satışa sunmaya başladı. Elde edilen gelirle mektebin çeşitli ihtiyaçları karşılandı.[53] Örneğin 1958 yılı kapsamında mektebin gelir–gider dairesi çizgisinde 453.000 lira gider, 456.000 lira da geliri bulunuyordu.[54]

3.2. Eğitim–Öğretim Faaliyetleri

Ziraat Mektebi, Çukurova Bölgesi'nde tarım kültürünü yaymak ve tarımsal üretimde verimlilik, kalite ile rasyonel yöntemleri artırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yürüttü. Mektebin temel amacı, teorik ve uygulamalı bilgisi yüksek, ahlaklı, yurtsever ve doğayı seven ziraatçı gençler yetiştirmekti. Orta öğretim düzeyinde eğitim veren mektep, öğrencileri tarım mesleğinde teorik ve pratik bilgiyle donatarak farklı işletme veya kurumlarda çalışabilecek nitelikli elemanlar olarak yetiştirmeyi hedefliyordu. Ayrıca, bölgeye özgü araştırmalar yapmak, kısa veya uzun süreli kurslar düzenlemek ve örnek tarımsal faaliyetlerle çevreye katkı sağlamak mektebin görevleri arasında yer alıyordu. Bölgedeki üreticilere damızlık aktarımı yapmak da kurumun önemli sorumlulukları arasındaydı.[55] Mektep yönetimi, özellikle herhangi bir okula gitmemiş, toprak sahibi ve çiftçi ailelerin çocuklarını tercih ederek alım yapıyordu. 1911'de açıldığında, ilk mezunlar bu özellikler dikkate alınarak alımlar yapıldı. 1930 yılında yapılan düzenlemeyle mektep, liseye eşdeğer bir seviyeye yükseltildi. Böylece ilk dereceli mezunlar yerine ortaokulu bitirmiş, devlet sınavını başarıyla geçen, sağlıklı, ahlaklı ve dayanıklı gençler öğrenci olarak kabul edilmeye başlandı.[56]

Mektepte meslekî derslerde verilen teorik bilgiler, uygulamalı eğitimlerle pekiştiriliyordu. Uygulamalar arasında sebze ve meyve bahçesi oluşturma, ağaç budama ve aşılama, bağ yetiştirme ve budama, dut bahçesi düzenleme, ipek böceği yetiştirme, hayvan koşumu ve bakımı, tohum ekimi, mahsul toplama, keten ve kendir işleme, koyun kırkımı, çiftlik arabası ve aletlerin kullanımı, hayvan hastalıklarının tanınması ve tedavi yöntemleri, tereyağı ve peynir yapımı ile alet ve edevat onarımı gibi teknik tarım bilgileri yer alıyordu.[57] 1910–1911 eğitim–öğretim döneminde, Ziraat ve Makinistlik olmak üzere iki şube halinde ve yatılı olarak eğitim veren mektep, yaklaşık 25 öğrenci ve 5 öğretmen ile faaliyete başladı. 1913–1914 eğitim–öğretim yılında ise öğrenci sayısı 54'e, öğretmen sayısı 6'ya

[50] BCA, 30.18.1.1/10.42.15, 07.09.1924.
[51] BCA, 30.18.1.1/11.49.1, 19.10.1924.
[52] İktisadi Yürüyüş, S 292, 1952, s. 16.
[53] BCA, 30.18.1.2/141.109.16, 28.12.1955; Türk Sözü, 12 Ağustos 1934; Türk Sözü, 24 Eylül 1934; Türk Sözü, 2 Ağustos 1935.
[54] *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri,* T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Güven Matbaası, Ankara 1960, s. 22.
[55] İktisadi Yürüyüş, S. 292, 1952, s. 10.
[56] "Türkiye Cumhuriyeti Ziraat İşlerinin Kısa Bir Tarihçesi", *Türkiye Ziraat Gazetesi,* Y 2, S 15, (Ağustos 1939), s. 240-242.
[57] Raif Savaş, "Türkiye'de Zirai Öğretim", *Ziraat Dergisi,* S. 236, (1965), s. 14-16.

yükseldi.[58] Yaklaşık 4 yıl eğitim veren mektep, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Adana'nın Fransızlar tarafından işgal süreciyle birlikte eğitim–öğretim sürecine ara verdi. Türk Millî Mücadelesi sonrasında, şehrin düşman işgalinden kurtarılmasının ardından, 5 Ocak 1922 tarihinden itibaren yeniden eğitimine kaldığı yerden devam etmesine karar verildi.[59] Fransız işgali, Adana ve çevresinde eğitimi de olumsuz yönde etkiledi. İşgal günlerinde Ziraat Mektebi eğitime ara vermek zorunda kalınca eğitimlerine devam edemeyen öğrenciler *Ankara Ziraat Mektebine* gönderildi.[60]

Ziraat Mektebine kabul edilecek öğrencilerde belirli şartlar aranmaktaydı. Öncelikle adayların ortaokul veya buna denk özel okullardan mezun olmaları gerekiyordu. Ziraat bölümüne başvuracak öğrencilerden, giriş sınavını başarıyla geçmeleri ve bedenen tarımsal faaliyetlere elverişli olduklarını belgelemeleri bekleniyordu. Çiftçi ailelerden gelen adaylara öncelik tanınıyordu. Makinist bölümünde ise ilkokul mezuniyeti, belirli bir yaş aralığı, mesleki yeterliliği gösteren sağlık raporu ve zanaat tecrübesi şartı bulunmaktaydı. Mektep yatılı ve ücretsiz olarak eğitim verirken, mezunların köy ve çiftliklerde fiilen çalışmayı taahhüt etmeleri isteniyordu. Bu uygulama, kurumun masa başı memur yetiştirmek yerine, kırsalda uygulamalı öncülük yapacak nitelikli elemanlar yetiştirme amacını yansıtıyordu.[61] Bu doğrultuda mektebin ders programı, derslerin içerikleri ve dönemlere göre dağılımı şöyledir:

Tablo 1. Adana Ziraat Mektebi Makinist Kısmı Ders Programı

Dersler	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf	
	Sömestre (1)	Sömestre (2)	Sömestre (1)	Sömestre (2)
Riyaziye	3	2		
Resim ve Makine	3	3	3	3
Alât-ı Ziraiyye	3	2		
Muharrik Makineler			3	2
Nektoloji	2	1		
Fizik	1			
Mihânik			2	1
Ziraat	1			
Türkçe	2	1	1	1
İngilizce	2	1	1	1
Toplam	17	17	10	8
Ameliyat Saatleri Toplam	400	700	700	700

Kaynak: Ziraat Vekâleti Mecmuası, S. 2, Eylül 1320/1924), s. 94-96, 104, 116.

[58] Remzi Oğuz Arık, *Adana Ticaret Rehberi,* İstanbul 1924, s. 150; Maarif Nezareti'nin 1329 (1913) yılı istatistiklerine göre mektepte bir önceki yıldan devreden 35 Müslüman, 2 Rum ve 6 Ermeni olmak üzere toplam 43 talebe bulunmaktadır. Aynı yıl 21 Müslüman, 1 Rum ve 4 Ermeni olmak üzere toplam 26 talebe kaydedilmiş; yıl sonunda 54 talebe öğrenimine devam ederken, 12 talebe şehâdetnâme almaya hak kazanmıştır. Bk. Maarif-i Umûmiye Nezâreti İhsâsiyât Kalemi, *1329-1330 (1913-1914) Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsâsiyât Mecmuası,* Matbaa-i Amire, 1336 (1920), s. 88.

[59] Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, Hürsöz Matbaası, Adana 1990, s. 307; *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri,* s. 18.

[60] Yeni Adana, 30 Teşrinievvel 1336 (30 Ekim 1920).

[61] Türk Sözü, 3 Ağustos 1934; *Türk Sözü*, 2 Eylül 1934; Ulus, 5 Ağustos 1942; Ulus, 16 Ağustos 1943; *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri,* s. 22.

Tablo 2. Adana Ziraat Mektebi Ziraat Kısmı Ders Programı

Dersler	Sömestre (1)		Sömestre (2)		Sömestre (3)		Sömestre (4)		Sömestre (5)		Sömestre (6)	
Nazari-Teorik	N	T	N	T	N	T	N	T	N	T	N	T
Sütçülük							2	1				
Mevâşi Hususi							1		1	1	2	2
Bağcılık									1	1		
Fenni Eşçar					2	2	2	1				
Sebzecilik									1	2	1	1
Ziraat Hususi									2	1	2	1
Sanayi Ziraiyye									1	2	1	2
Arıcılık											1	1
Böcekçilik											1	
Tavukçuluk											1	1
Çiçekçilik											1	1
Toplam											10	9
Müşterek Dersler Toplamı	15		11		16		12		6		2	
Mesleki Dersler Toplamı					2		5		6		10	
Tatbikat	4		7		6		8		9		11	
Çiftlik Ameliyatı	14		15		9		8		12		10	
Toplam	33		33		33		33		33		33	

Kaynak: Ziraat Vekâleti Mecmuası, S. 2, Eylül 1320/1924), s. 8-11; *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. II, C. 33, İ. 77, 1927, s. 260.

1930 yılında Ziraat Mektebi, Bölge Orta Ziraat Mektebi adını alarak lise seviyesine eşdeğer bir düzeye yükseltildi. Bu düzenleme ile öğretim süresi üç yıla çıkarıldı. Birinci yıl haftada 22 saat kültür ve 14 saat mesleki ders; ikinci yıl 11 saat kültür ve 25 saat mesleki ders; üçüncü yıl ise 5 saat kültür ve 31 saat mesleki ziraat dersi verilmekteydi.[62] Mektepte mesleki dersler yalnızca teorik değil, uygulama çiftliğindeki eğitimlerle de destekleniyordu. Bu sayede mezunların iş hayatında öğrendiklerini uygulayarak çevreye fayda sağlamaları hedefleniyordu. Her öğrenci belirli üretim alanlarında sorumluluk üstleniyor; ekim, hasat, bakım ve teknik onarım süreçlerine aktif olarak katılıyordu. Makinist bölümünde öğrenciler, pulluk, mibzer, harman makinesi ve traktör gibi araçların bakım ve tamirini öğreniyor; ayrıca köylülerin makinelerinin bakım ve onarımını ücretsiz gerçekleştiriyordu. Meslekî dersler, tarla ziraatı, bağ-bahçe ziraatı, ziraat sanatları ve hayvancılık olmak üzere dört ana grup altında toplanıyordu. Öğrenciler, bu grupların tüm konularını hem teorik olarak öğreniyor hem de uygulamalı olarak beceri kazanıyordu. Mektebin temel görevleri arasında öğretim faaliyetlerinin yanı sıra, bölgenin en ücra köşelerinde araştırma, gözlem ve denemeler yapmak da yer alıyordu. Yardımcı hizmet görevleri kapsamında ise Adana ve çevresindeki üreticilere tohum, fide, fidan, damızlık hayvan

[62] Hamdi Unat, "Ziraatta Uzman ve Uzmanlık Okullarına İhtiyaç Vardır", *Ziraat Dünyası,* S 28, (Mayıs 1952), s. 3; *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri,* s. 20.

ve yumurta dağıtmak; çiftçilere ve amatör ziraatçılara kısa veya uzun süreli kurslar sunmak mektebin sorumlulukları arasındaydı.[63]

1923–1924 yılında mektebin Ziraat kısmında 60, Makinist kısmında ise toplamda 44 öğrenci eğitim görüyordu. Öğretmen sayısı Ziraat kısmında 6, Makinist kısmında ise 4 olmak üzere toplamda 10'du. Ziraat Mektebinde görev yapan öğretmenlerin dördü yabancı darülfünun mezunu, biri *Halkalı Ziraat Mektebi* mezunu, biri ise Ziraat Mektebi mezunudur. Makinist Mektebinde görev yapan öğretmenlerin üçü Sanayi Mektebi, biri ise *Halkalı Makinistlik Mektebi* mezunudur.[64] 1926–1927 öğretim yılında mektepte sekiz öğretmen görev yapıyordu. Ziraat bölümünde 38, Makinist bölümünde 30 öğrenci olmak üzere toplam 68 öğrenci eğitim alıyordu.[65] 1926–1927 döneminde 22, 1927–1928 döneminde ise 12 talebe mezun oldu.[66] Bundan sonraki süreçte mektebe öğrenci alımı gerçekleşmemiş, son sınıfa geçmiş durumda olan 9 öğrenci de vekâletin emriyle *Bornova Ziraat Mektebine* nakledilmiştir[67]. Böylece ziraî eğitimin ıslahına dair kanun gereğince 1927–1930 yılları arasında mektep kapalı kaldı. Mektebin Makinist kısmı ise 1924 yılında iki sınıf olmak üzere açılmış ve ziraat kısmı gibi eğitim–öğretim sürecine devam etmişti. Çukurova çiftçisi için gerekli olan tarım makinelerini işletmek ve tamir etmek amacıyla teessüs edilen makinist kısmı, pek çok nitelikli eleman yetiştirdi. Bu kısımdan 1925–1926'da 22, 1926–1927'de 20, 1927–1928'de 9, 1928–1929'da 10, 1929–1930'da 24, 1930–1931'de 19, 1931–1932'de 19 ve 1932–1933'te ise 21 kişi yetişerek ülkenin nitelikli insan gücü eksikliği karşılanmaya çalışıldı.[68]

Görsel 2. Adana Ziraat Mektebi 1927 Yılı Mezunları[69]

1928–1930 yılları arasında kapalı kalan *Adana Ziraat Mektebi*, 1930'da tekrar açıldı. Mektebin eğitim-öğretim sistemi ve işleyiş düzeni Avrupa'daki branşlaşma sistemine uygun olarak tanzim edildi.

---

[63] *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri*, s. 21; İktisadi Yürüyüş, S 292, 1952, s. 10; Akşam, 1 Kanunuevvel 1932.

[64] Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, C. 6, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2000, s. 313.

[65] *Maarif Vekâleti 1926-1927 İstatistik Yıllığı,* s. 178.

[66] *Adana Ziraat ve Makinist Mektebi Talebe Sicil Defteri (1339-1929),* T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım İhtisas Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyon ve Arşivi; 1926 yılında mektepten mezun olanlar arasında şu isimler bulunuyordu: Faik, Remzi, Ahmet Tevfik, Ali Galip, Tevfik, Osman, Sabri, Aziz, Mustafa Kemal, Bekir, Adem, Nezihi, Cevdet, Mustafa Hilmi, Hikmet, Kemal, Ahmet Hamdi, Selahattin, Ahmet ve Galip. Bk. *Yeni Çiftçilik*, 1 Ağustos 1926, s. 928; Ziraat Mektebi, 1923-1927 döneminde toplamda 76 mezun vermiştir. Bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ. 77, C. I, 19 Haziran 1927, s. 259.

[67] İktisat Vekâleti Mecmuası, S. 12, 1929, s. 51; Bk. Nurullah Kırkpınar, *İzmir Kent Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Bornova Ziraat Mektebi (1922-1955)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020.

[68] *Adana Ziraat ve Makinist Mektebi Talebe Sicil Defteri (1339-1929),* T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım İhtisas Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyon ve Arşivi; 1933 yılında mektebin makinist bölümünden mezun olan öğrencilerden Zülfü Can, Ömer ve Abdullah Efendiler çeşitli illerde Selektör Makinistliğine tayin edildi. Bk. Vakit, 27 Ağustos 1933.

[69] Oturanlar Sağdan sola: Ayniyat Memuru Ahmed Efendi, Muallim Emcet (Yektay), Akif, Celal, Müdür Galip, Muallim Alaaddin, Said ve Dahiliye Memuru Vahit Beyler. Öğrenciler ikinci sıra sağdan aşağıdır: Faik, Remzi, Ahmet Tevfik, Ali Galip, Tevfik, Osman, Sabri, Aziz ve Mustafa Kemal Efendiler. Üçüncü sıra Bekir, Adem, Nezihi, Cevdet, Mustafa Hilmi, Hikmet, Kemal, Ahmet Hamdi Efendiler. Son sırada ise Selahattin, Ahmed ve Galip Efendilerdir. Bk. Yeni Çiftçilik, 1 Ağustos 1926, s. 928; Ceride-i Resmiye, S. 625, 5 Temmuz 1927, s. 447.

Buna göre; Tarla Ziraatı, Bahçe Kültürleri, Hayvancılık, Küçük Evcil Hayvancılık, Ziraat Sanatları ve Ziraat Aletleri ve Makine şeklinde şubelere ayrılıyor ve öğretimler teorik olarak her bir şubenin uzman öğretmeni tarafından veriliyordu. Daha sonra uygulamalı eğitimler bizzat mektebin üretme çiftliğinde yerine getiriliyordu.[70] 1958 yılına gelindiğinde ise mektep bünyesinde Ziraat Fakültesi mezunu 12 öğretmen, 5 adet de idari personel bulunuyordu. Aynı yıl içerisinde mektepten mezun olan öğrenci sayısı ise 33'tü.[71] 1970 yılında ise mektepten 41 öğrenci mezun oldu.[72]

Tablo 3. Adana Ziraat ve Makinist Mektebinde Öğrenci-Öğretmen Sayısı ve Bunların Cinsiyet Esaslı Dağılımları[73]

Adana Ziraat Mektebi					**Ziraat Makinist Mektebi**			
Yıllar	**Öğrenci**	**Öğretmen**			**Öğrenci**	**Öğretmen**		
	E	**K**	**E**	**T**	**E**	**K**	**E**	**T**
1930-1931	29	-	9	9	42	-	9	9
1931-1932	45	-	7	7	41	-	3	3
1932-1933	45	-	8	8	21	-	3	3
1933-1934	40	-	8	8	10	-	2	2
1934-1935	45	-	10	10	20	-	1	1
1935-1936	54	-	9	9	20	-	1	1
1936-1937	76	-	9	9	21	-	1	1
1937-1938	83	-	7	7	30	-	6	6
1938-1939	77	-	11	11	35	-	6	6
1939-1940	92	-	11	11	37	-	2	2
1940-1941	92	-	9	9	63	-	2	2
1941-1942	103	-	9	9	60	-	1	1
1942-1943	113	-	7	7	59	-	9	9
1943-1944	129	-	8	8	59	-	1	1
1944-1945	125	-	10	10	58	-	8	8
1945-1946	144	-	7	7	89	-	7	7
1946-1947	187	-	11	11	50	-	8	8
1947-1948	131	-	12	12	60	-	7	7
1948-1949	128	-	15	15	59	-	7	7
1949-1950	110	-	11	11	-	-	-	-
1951-1952	85	-	9	9	-	-	-	-
1953-1954	116	4	24	28	-	-	-	-
1954-1955	109	3	16	19	-	-	-	-
1955-1956	112	1	13	14	-	-	-	-
1956-1957	107	-	12	12	-	-	-	-
1957-1958	109	-	12	12	-	-	-	-

[70] Kırkpınar, "Tarım Öğretiminin 179. Yıl Dönümü", s. 60-63.
[71] *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri,* s. 22.
[72] *Adana Ziraat Meslek Okulu 1970-1971 Dönemi Mezunlar Listesi,* T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım İhtisas Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyon ve Arşivi.
[73] Kırkpınar, 2024, s. 269-270.

1958-1959	119	-	14	14	-	-	-	-
1959-1960	126	1	16	17	-	-	-	-
1960-1961	141	1	20	21	-	-	-	-
1961-1962	151	-	12	12	-	-	-	-
1962-1963	154	-	16	16	-	-	-	-
1963-1964	204	2	15	17	-	-	-	-
1964-1965	253	2	14	16	-	-	-	-
1965-1966	300	1	17	18	-	-	-	-
1966-1967	294	2	17	19	-	-	-	-

3.3. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

Sosyal ve kültürel faaliyetler içerik olarak mektebe yapılan önemli ziyaretler, toprak ve ağaç bayramları, ziraî sergi ve kurslar/konferanslar gibi geniş yelpazede bir etkinlik grubunu oluşturuyordu. Bu bağlamda mektepte yapılan en önemli etkinliklerden ilki ziyaretlerdi. Bu çerçevede Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak 1925 günü *Adana Ziraat Mektebi* ile *Topçu Kışlasını* ziyaret etti. Ziraat Mektebindeki ziyaretinde çiftçilerle iyi tohum kullanımı ve bilimsel tarım yöntemleri konusunda fikir alışverişinde bulundu. Bu süreçte bir öğrenci, "*Bu memleketin efendisi çiftçidir*" ve "*Kılıçla alınan memleketler gider, sabanla kurtulanlar kalır*" sözlerini hatırlatarak, bu ilkeleri rehber edindiklerini belirtti. Bunun üzerine ayağa kalkan Mustafa Kemal Paşa: *"Muhitinizde geçirdiği dakikalar canımın en kıymetli, en istifadeli zamanları olmuştur. Bundan dolayı müftehirim. Memleketinizin iyi bir ziraat memleketi olduğu malûmdur. Tarz-ı ziraatın da iktisadi ve asrî olduğunu yakından görmekle seviniyorum. Eğer, arkadaş efendinin söylediği gibi, hizmetlerimiz varsa ve bunu mükâfatlandırmak istiyorsanız; tahsile hasrolunan zamanlarınızı boş geçirmemenizi, iyi bir çiftçi, asrî tekâmülât ve terakkiyata vakıf bir ziraatçı olmanızı, ziraat sahasında emin ve metin adımlarla yürümenizi kemal-i ciddiyetle talep ederim"*[74] şeklinde bir açıklama yaparak onlara çağdaş ve daima ileri bakan birer ziraatçı olmaları yönünde nasihatte bulundu.

Ziraat Mektebi, sosyal ve kültürel faaliyetler bakımından da bölgesel bir merkez işlevi görüyordu. Toprak Bayramı kutlamaları, köy–kent bütünleşmesini teşvik eden etkinlikler ve Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamaları mektebin toplumsal görünürlüğünü artırıyordu. Bu etkinliklerde öğrenciler spor gösterileri, sergiler ve tarımsal makine tanıtımları düzenliyordu. Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları kapsamında 30 Ekim 1933 günü öğleden sonra ve gecesi Ziraat Mektebi bahçesinde halk için düzenlenen köy eğlenceleri bunlardan yalnızca biriydi.[75] Diğer taraftan 1933 yılında düzenlenen *Köy Muallimleri Ziraat Kursları*, öğretmenlerin tarımsal bilgiyle donatılmasını hedefliyordu. Kurslar sayesinde modern tarım teknikleri köy okullarına taşınıyor; böylece bilgi aktarımı kurumsal sınırların ötesine geçiyordu. Bu noktada köylünün ve köy çocuğunun ziraî bilgisini artırmak ve tarımdan daha fazla verim almasını sağlamak amacıyla köy mekteplerinde, köy mektepleri muallimleri tarafından ziraat derslerinin verilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla 1 Ağustos 1933 tarihinde Ankara, Bursa, İzmir ve Adana'da köy mektepleri muallimlerine yönelik *Köy Muallimleri Ziraat Kursları* açıldı. Adana'daki kurs Ziraat Mektebinde, 8 müfettiş ve 42 köy muallimin katılımıyla başladı. Kursa katılanlara hayvancılık, sütçülük, meyvecilik, bağcılık, sebzecilik, bitki hastalıkları, ilaçlama ve koruma yöntemleri, genel tarım, tarım ürünlerinin satış ve değerlendirilmesi, ağaçlandırma, köy kalkınması ve sağlık hizmetleri ile küçük ziraat sanatları gibi konularda dersler verildi.[76] Kursun süresi 40 gün olarak belirlenmişti; 30 gün teorik derslere, 10 gün ise uygulamalı eğitime ayrılmıştı. Kursa katılanların barınma ve beslenme ihtiyaçları Ziraat Mektebi tarafından karşılanıyordu.[77] 1 Ağustos 1933 tarihinde başlatılan ve yerel kalkınmanın aktörlerini hedefleyen tarımsal eğitim kursu, 42'si köy muallimi ve 8'i müfettiş olmak üzere toplam 50 kişilik bir katılımcı grubuyla gerçekleştirildi. Eğitim metodolojisi; ilk on günü teorik derslere, takip eden

[74] Cumhuriyet, 20 Ocak 1925, s. 4; Taha Toros, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri,* 1. Baskı, Seyhan Basımevi, Adana 1939, s. 28.
[75] Yeni Adana, 31 Ekim 1933, s. 2.
[76] Türk Sözü, 21 Temmuz 1933.
[77] Türk Sözü, 2 Ağustos 1933.

on günü saha uygulamalarına ve son aşaması ise genel tekrara ayrılan toplam 20 günlük yoğun bir müfredatı kapsıyordu. Kursun ara döneminde icra edilen teknik geziler; *Adana Pamuk Islah İstasyonundaki* modern üretim ve makine tekniklerinden Dörtyol'daki narenciye hastalıklarıyla mücadele ve aşı yöntemlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan saha tetkikleriyle sürdürüldü. Programın devamında Silifke'deki Atatürk'e ait çiftlik ve civar köylerde yapılan incelemelerin ardından; Gaziantep, Kilis ve Nizip duraklarında Antep fıstığı, çeltik ve zeytin tarımı üzerine derinlemesine araştırmalar yapılarak teorik bilginin pratik saha tecrübesiyle pekiştirilmesi hedefleniyordu.[78]

Mektep bünyesinde veya iş birliği kurularak koordinasyon çalışmalarıyla 1932–1933'te 21 kişilik makine, motor ve çiftlik işlerinde kullanılan zirai aletler, 1939–1940'da *Adana İl Ziraat Müdürlüğü* ile iş birliği halinde 304 kişilik zeytin budama kursu, 1943–1944'de 4 kişilik konservecilik ve Kozan'da 26 kişilik zeytincilik kursu, 1947–1948'de 16 kişilik meyve ve fidanlık ile 30 kişilik aile konserveciliği kursu, 1948–1949'da 50 kişilik ziraat alet ve makineleri kursu, 114 kişilik Seyhan ziraat alet ve makineleri kursu ile 106 kişilik Seyhan ziraat sanatları kursu, 1949–1950'de ise 120 kişilik ziraat alet ve makineleri kursu gerçekleştirildi.[79] Erken Cumhuriyet dönemi tarım politikaları kapsamında, Tarım Bakanlığı tarafından muhtelif bölgelerde demonstrasyon faaliyetleri yürütmekle görevlendirilen Ziraat Mektebi uzmanları Atıf Erdik ve Celal Öztoprak rehberliğinde teknik eğitim kursları tertip edildi. *Adana Ziraat Mektebi* bünyesinde gerçekleştirilen ve iki gün süren bu programda; özellikle *Graham* pullukları ile *Pony* traktörlerinin spesifik kullanım alanları ve teknik ayarları üzerine yoğunlaşıldı. Modern tarım aletlerinin etkin kullanımını hedefleyen bu eğitime; teknik ziraat okulu ve zirai araştırma enstitüleri ile *Tarsus Sulu Ziraat Deneme İstasyonu, Mersin Ziraat Müdürlüğü* ve *Alata Teknik Bahçıvanlık Okulu* gibi bölgenin stratejik kurumlarından uzman personel katılım sağlayarak kurumsal bilgi paylaşımına katkıda bulundu.[80]

Ziraat Mektebi, düzenlediği teknik eğitimlerin yanı sıra gerçekleştirdiği seminer, sergi ve bayram etkinlikleriyle kırsal ve kentsel nüfusu ortak bir paydada buluşturan stratejik bir toplumsal merkez işlevi görüyordu. Kurumun bu birleştirici rolünün en somut tezahürü, henüz yasal bir statü kazanmadan çok önce, 1930'lu yılların ortalarından itibaren kutlanmaya başlanan ve Çukurova'daki merkezi Adana olan Toprak Bayramı organizasyonlarıdır. *Adana İl Ziraat Müdürlüğü*, Halkevi ve Ziraat Mektebinin eş güdümüyle plânlanan bu kutlamalar, özellikle 22 Mart 1936 tarihinde mülkî ve askerî erkânın, yerel siyasetçilerin ve çevre köylerden gelen yüzlerce çiftçinin katılımıyla kitlesel bir şenliğe dönüşmüştür. Adana kent meydanının bayraklarla donatıldığı ve gece ışıklandırmalarıyla festival havasına büründüğü bu etkinliklerde, mektep bahçesinde sergilenen modern tarım makineleriyle teknik modernizasyon halka arz edilirken; düzenlenen resmigeçitler, ortak yemekler ve öğrencilerin sergilediği millî oyunlar vasıtasıyla devlet-halk bütünleşmesi ve köy-kent kaynaşması hedefi sembolik bir düzleme taşınmış oluyordu.[81]

3.4. Araştırma, Üretim–Dağıtım Faaliyetleri

Ziraat Mektebindeki üretim faaliyetleri, salt ziraî çıktı elde etmenin ötesinde bilimsel araştırma ve ürün sunumu odaklı bir nitelik taşıyordu. Bitkisel üretim kanadında pamuk, buğday, arpa, yulaf ve baklagiller üzerine yoğunlaşılırken; narenciye ıslahı çalışmalarında *Valencia, Şamuti* ve *Washington* gibi stratejik türlerin uyum sağlaması süreçleri test ediliyordu. Kurum, bölge çiftçisine sağladığı ücretsiz fidan ve tohum desteğiyle doğrudan bir yayım hizmeti sunarken; hayvancılık şubesinde ise süt verimliliğini artırmaya yönelik rasyon çalışmaları ve tavukçulukta damızlık üretimi gibi uygulamalar hayata geçirilmişti.

Üretme çiftliğinde özellikle pamuk üretimi stratejik bir ürün olarak değerlendiriliyordu. Mektebe verilen bütçeler müzakere edilirken, ayrılması plânlanan ödeneklerin genel bir çerçevede kullanılmasındansa, doğrudan mektep bünyesindeki pamukçuluğun ilerlemesi, ıslahı ve geliştirilmesine tahsis edilmesinin daha verimli olacağı belirtiliyordu. Bu doğrultuda, TBMM'nin onayı hâlinde söz

[78] Akşam, 1 Eylül 1933; Akşam, 8 Eylül 1933.
[79] *1932-1933 Maarif İstatistiği,* s. 242-251; *1939-1940 Maarif İstatistiği,* s. 348-375; *1943-1944 Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri,* s. 98-145; *1947-1948 Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri*, s. 158-233; *1948-1949 Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri,* s. 196-267; *1949-1950 Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri*, s. 218-303.
[80] Yeni Adana, 6 Mayıs 1955.
[81] Türk Sözü, 21 Mart 1935; Türk Sözü, 22 Mart 1936; Türk Sözü, 23 Mart 1937.

konusu malî kaynağın ilgili eğitim kurumuna aktarılmasını teklif ediliyordu.[82] Zira Çukurova'da pamuk üretiminin artış göstermesi, yalnızca doğal ve iklimsel avantajlarla açıklanabilecek bir gelişme değildi. Bölgedeki tarımsal dönüşümün arka plânında kurumsal eğitim faaliyetleri ve bilimsel üretim anlayışının yerleşmesi belirleyici rol oynuyordu. Ziraat Mektebinin yürüttüğü eğitim, öğretim ve uygulamalı üretim çalışmaları, Çukurova tarımının modernleşmesinde ve özellikle pamukçuluğun gelişmesinde temel dinamiklerden biri oldu. Pamuk tarımının geleneksel yöntemlerden bilimsel esaslara dayalı üretim modeline geçişi, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesini zorunlu kılıyordu. Ziraat Mektebi, ziraat eğitimi alanında teorik bilgiyi uygulama ile birleştiren müfredatı sayesinde, modern tarım tekniklerine hâkim ziraat memurları ve üreticiler yetiştiriyordu. Bu durum, pamuk yetiştiriciliğinde tohum ıslahı, sulama teknikleri, gübreleme yöntemleri ve zararlılarla mücadele gibi alanlarda verimliliğin artmasına doğrudan katkı sağlıyordu. Mektebin uygulama tarlalarında gerçekleştirilen deneme üretimleri, Çukurova'nın toprak ve iklim özelliklerine en uygun pamuk çeşitlerinin belirlenmesine imkân tanıyordu. Böylece bilimsel gözlem ve deney esasına dayalı üretim anlayışı bölge çiftçisine aktarılıyor; pamuk tarımı daha sistematik ve plânlı bir yapıya kavuşmuş oluyordu. Bu süreç, yalnızca üretim miktarını artırmakla kalmıyor, aynı zamanda ürün kalitesinin yükselmesine ve bölgenin ticarî öneminin artmasına da zemin hazırlıyordu.[83]

Diğer taraftan bölge ekolojisine uygun yüksek verimli hububat türlerinin belirlenmesi amacıyla 1925 yılından itibaren kapsamlı denemeler yürütülüyordu. Bu çalışmalar kapsamında, İtalya'daki *Rieti Islah İstasyonunda* geliştirilen *Gentilrosso, Carlotta* ve *Ardito* gibi yumuşak buğday çeşitlerinin uyum kabiliyetleri test edilmişti. Başarılı sonuçların ardından yayım aşamasına geçilerek söz konusu ıslah edilmiş tohumların Adana muhitindeki ekim alanları genişletildi.[84] Bu süreç, bölgedeki tarımsal üretimin modernizasyonu ve yerel verimliliğin artırılması noktasında öncelikli bir girişim olarak görülüyordu.

1930'lu yıllarda Çukurova'daki narenciye ıslah ve araştırma faaliyetleri kapsamında yeni çeşitlerin uyum süreçlerini sistematik olarak incelemeye tabi tutuldu. Bu doğrultuda oluşturulan koleksiyon bahçesine, bölge doğasına uyum sağlaması amacıyla Filistin menşeli *Valencia, Şamuti* ve *Washington Navel* fidanlarının dikimi gerçekleştirildi. Yapılan teknik gözlemlerde; *Şamuti* cinsinin orta boyda, yüksek su içeriğine sahip, iri meyveli ve düşük çekirdek oranlı fiziksel özellikleri ön plâna çıkarılırken; *Washington Navel* cinsinin ise ince kabuklu, aromatik ve iri meyve yapısıyla dikkat çekiyordu. Özellikle bu türlerin mekanik direncinin yüksek ve muhafaza ömrünün uzun olması, dış pazarlara yönelik ihracat imkanını artırarak bölge ekonomisi için stratejik bir elverişlilik sunuyordu.[85] Daha sonra İtalya'dan koleksiyon bahçesinde üretilmek ve çiftçilere dağıtmak amacıyla narenciye fidanları getirilerek denemeler yapıldı.[86] Bölgede ağaç yetiştirilmesini teşvik etmek maksadıyla 1932 yılında ziraat kurumlarına meyveli ve meyvesiz türlerde olmak üzere ücretsiz olarak 28.000 ağaç dağıtıldı.[87]

Ziraat Mektebinin bölgedeki tarımsal modernizasyon ve bitki çeşitliliğini artırma görevi, 1938 yılına kadar gerçekleştirilen kitlesel fidan ve çubuk dağıtım istatistikleriyle somutlaşmaktadır. Kurum tarafından bu süreçte 5.000 adet bağ çubuğunun yanı sıra; narenciye grubundan turunç, tatlı limon ve portakal; meyvecilik alanında kayısı, yeni dünya, armut ve elma; endüstriyel ve süs amaçlı ise okaliptüs, dut, akasya, karabiber ve mimoza gibi türleri içeren toplam 175.000 adet fidanın dağıtımı yapıldı. Bu yaygınlaştırma faaliyeti, sadece meyve üretimini standardize etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgenin bitki envanterinin zenginleşmesine ve ekonomik değeri yüksek varyetelerin çiftçiler nezdinde karşılık bulmasına zemin hazırlamıştı.[88] Öte yandan *Adana Ziraat Mektebinin* yerel kalkınma hedefleri, 1934 yılında *Adana Halkevi Köycülük Şubesi* ve Ziraat Bankası ile tesis edilen kurumsal iş birliği neticesinde stratejik bir boyut kazanıyordu. Bu ortaklık kapsamında, bölge çiftçisine yüksek verimli buğday ve pamuk tohumlarının sistematik dağıtımı gerçekleştirilirken; okul personeli tarafından köylere düzenlenen periyodik ziyaretlerle modern tarım teknikleri üzerine sahada teknik rehberlik hizmeti sunuluyordu. Kamusal alanların ağaçlandırılması ve meyveciliğin teşviki amacıyla yürütülen faaliyetler

[82] *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. 2, C. 2, İ. 39, 20 Teşrinievvel 1339/1923, s. 824.
[83] Yurtsever, 2013, s. 213.
[84] Odet Perrin, "Eskişehir'de Bir Islah-ı Büzur ve Kontrol İstasyonu (Laboratuvarı) Tesisatına Ait Proje", *Ziraat Vekâleti Mecmuası,* S. 5, 1341 (1925), s. 32-34.
[85] Akşam, 21 Mayıs 1939.
[86] Akşam, 13 Mart 1932.
[87] Akşam, 6 Mayıs 1932.
[88] *Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde,* s. 130.

çerçevesinde, başta *Köprülü Mahallesi* olmak üzere muhtelif yerleşim birimlerinde ağaçlandırma çalışmaları yapılıyor; mektepten tahsis edilen 1.985 adet meyveli ve meyvesiz fidanın köylere dağıtımı sağlanarak bölgenin ekolojik ve ekonomik dokusuna doğrudan katkıda bulunuluyordu.[89]

1940–1950 döneminde mektebin araştırma ve üretim çalışmaları iyice artış gösterdi. Tarla ziraatı birimi 780 dekarlık alana pamuk, arpa, buğday, yulaf, bezelye, nohut, fasulye ve patates ürünlerinin ekimini yaptı. Bu ekimlerden 6.766 kilogram kütlü pamuk, 25.180 kilogram buğday, 4.376 kilogram arpa, 17.819 kilogram yulaf, 16.217 kilogram bezelye, 4.131 kilogram nohut, 561 kilogram fasulye ve 3.272 kilogram patates elde edildi. Ayrıca mektebin tarım makineleri yerleşkeye yakın konumda olan köylerin ihtiyacını karşıladı. Bu noktada fakir durumda olan köylülerin 250 dekar arazisini karşılıksız olarak sürdü. 400 dekarlık tarlanın hasadını yaptı ve 500 dekarlık ekinin harman işleri yerine getirildi. Mektebin koleksiyon bahçesinde yer alan önceki narenciye bahçesine kendi ürettiği aşılı fidanlarla 15 dekarlık bir alan eklendi. 1940 yılında yapılan bu üretimler, halkın istifadesine sunuldu ve bu şekilde doğal, organik taze meyve, sebze ve gıdalar kent merkezindeki bakkallara satılmak üzere gönderildi. 1800 limon, 2000 portakal, 280 mandalina, 34 greyfurt, 3000 turunç, 1260 mazı, 360 servi, 8600 kazorina, 1500 okaliptüs, 450 çam, 1000 maklora, 600 gladiçya, 200 akasya, 30 yenidünya ve 2000 adet zerdali aşılı fidanı yetiştirildi. Bağcılık konusunda ise talep eden çiftçilere karşılıksız iyi cins bağ çubukları verildi. Bu alanda üretilen 4000 çekirdeksiz, 1000 baltalı, 500 çavuş, 1500 Adana karası, 500 şaraplık ve 1000 adet de diğer çeşitlerden olmak üzere asma çubukları yetiştirildi. Makinist kısmının atölye biriminde bir yandan öğrencilere teknik bilgi verilirken diğer taraftan halkın elindeki pulluk veya diğer tarım aletlerinin tamir, bakım ve onarımları karşılıksız olarak yapıldı. Şube içerisinde 41 adet tek beygirlik pamuk çapası, tek beygirlik 3 pulluk, 2 arı kovanı, 1 pamuk mibzeri ve 400 adet pamuk çapası imal edildi.[90] Adana'nın mülki idari sınırları içerisinde yer alan *Gerdan, Çıldırün, Zeytunlu, Yamlanlı, İncirlik, Kürkçüler, Bakkallı* ve *Karataş'ın Yenice* köyü gibi yerleşim birimlerinde, tarımsal çeşitliliği artırmak ve kırsal ekonomiyi güçlendirmek amacıyla kapsamlı ağaçlandırma faaliyetleri yürütüldü. Bu yerel kalkınma hamlesi kapsamında, bölgenin ekolojik tabiatına uygun zeytin fidanı dikimine öncelik verilmiş, beraberinde muhtelif meyve türlerinin de ekimi gerçekleştirilerek modern meyveciliğin havza bazlı gelişimi hedeflenmiştir Söz konusu faaliyetler, sadece bitkisel üretimi artırmakla kalmamış, aynı zamanda belirtilen köylerde tarımsal üretim deseninin katma değeri yüksek ürünler lehine değişmesine zemin hazırlamıştı.[91]

1950–1960 yılları arasındaki on yıllık süreçte mektebin üretim hedefi, bitkisel ve hayvansal ürün yelpazesinde kayda değer bir çeşitlilik ve süreklilik arz ediyordu. Bu dönemde yıllık ortalama bazda 110 ton hububat ve bölgenin stratejik ürünü olan kütlü pamukta 15 tonluk bir verimlilik seviyesine ulaşıldı. Ayrıca, 7 ton yumru köklü bitki, 50 ton kaba yem (ot) ve 66 ton narenciye üretimi gerçekleştirilirken; 36 tonluk sebze hasadı ile gıda arzına katkı sağlandı. Kurumun yayım ve ıslah faaliyetlerini destekleyen 8.000 adetlik fidan üretimi ile hayvancılık şubesi bünyesinde gerçekleştirilen 200.000 adetlik yumurta üretimi, mektebin hem bir eğitim birimi hem de bölge çiftçisi için önemli bir damızlık ve materyal tedarik merkezi olduğunu kanıtlamaktadır.[92] 1960'lı yıllarda mektebin mevcut narenciye bahçesine 150 dekarlık bir ekleme yapıldı. 1962 yılı itibariyle mektebin kümeslerinde 3000 baş tavuk ve 50 baş sığır materyali bulunuyordu. Döner sermayeli bir işletme olan okulun gayrisafi gelirleri 1960 öncesinde ortalama 25.000 lira iken 1961 yılında bu rakam ortalama 600.000 liraya yükseldi.[93]

Bütün bunların yanında mektebin sığırcılık şubesinde 1955'te *Çukurova Harası* ve *Reyhanlı Devlet Üretme Çiftliğinden* getirilen damızlıklarla bir sağmal grubu oluşturuldu. Yapılan yemleme çalışmaları neticesinde sığırların laktasyon dönemindeki süt verimi 24 kilograma çıkarıldı. Şube envanterinde 16 sağmal inek, 1 boğa, 4 adet ikili dişi, 8 adet birli dişi, 7 adet buzağı dişi olmak üzere toplamda 40 hayvan mevcudu bulunuyordu. Büyükbaş grubu *Güney Sarı Kırmızısı* ırkından oluşuyordu. Küçük evcil grubunda 5 adet tavuk kümesi, 2 adet civciv ve piliç büyütme kümesi, 5 adet *Petersime, Gergely, Buckey* ve *Escarlay* türlerinde kuluçka makinesi vardı. Toplam alanı 11.650 metre karelik bir sahada bu üretim faaliyetleri yapılıyordu. Hayvan materyali olarak *Leghorn* cinsi 1.163 tavuk ve 157 horoz;

[89] *Adana Halkevi (Görüşler Kültür Dergisi),* Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, Türk Sözü Basımevi, Adana 1938, s. 22-23.
[90] Son Posta, 29 Ocak 1941, s. 6.
[91] Yeni Adana, 6 Şubat 1940, s. 2.
[92] *Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri,* s. 22.
[93] *1961-1962 Çalışma Raporu,* s. 7-9.

Newhampshire cinsi 770 tavuk ve 115 horoz, *Rhode Island* cinsi 227 tavuk ve 28 horoz, *Leghorn* x *Newhampshire* melezlemesi 28 tavuk ve 3 horoz, *Hint* cinsi 2 tavuk ve 2 horoz bulunuyordu. 1961 yılında 262.518 adet yumurta üretimi elde ediliyor ve bunun 17.517'si damızlık olarak satılıyordu. Ayrıca yetiştirilen 21.091 damızlık civciv üretiminin 15.442'si halka satılırken 4.662'si okul materyali içerinde damızlık olarak tutuluyordu.[94]

Mektebin bağ–bahçe şubesine bakıldığında 230 dekar meyvelik (5.005 adet fidan), 27 dekar fidanlık 832.180 adet), 4 dekar bağ (1000 adet bağ omçası), 6 dekar zeytinlik (148 adet ağaç), 60 dekar sebzelik olmak üzere toplamda 327 dekar sahanın 38.084 materyali vardı. Sulama makineleri, santirafuj, alet deposu, sabit motopompun yanı sıra 1 adet 300 metre kare sera, 200 metre karelik ise plastik serası bulunuyordu. 1961 yılında meyve ağaçlar fidanlığı grubunda 20.000 turunç, 3000 kan portakalı, 650 yafa ve 40'ı da *Washington* olmak üzere 690 adet portakal fidanı satışa sunulmak üzere hazırlandı. Narenciye grubu içinde 3000 adet kan portakalı, 40 adet *Washington*, 250 adet İtalyan, 650 adet *Yafa* ve 215 adet Mandalina olmak üzere 3955 adet aşılı meyve fidanı satışı yapıldı. 1962 yılı için satışa sunulmak üzere 400 Washington portakalı, 1575 *Yafa* portakalı, 200 kan portakalı, 530 İtalyan, 760 limon, 600 Rize mandalinası, 50 greyfurt olmak üzere 4.120 adet turunç aşılandı. Meyvecilik çalışmaları kapsamında 82 dekar damızlık narenciye, 20 dekarı 4, 35 dekarı 3, 26 dekarı 2, 67 dekarı ise 1 yıllık olmak üzere toplamda 180 dekar haricinde 6 dekar zeytinlik, 4 dekar bağ sahası oluşturuldu. Meyve üretimlerine bakıldığında 69.023.500 kilogram portakal, 21.533.750 kilogram Mandalina, 2.194.500 kilogram limon, 8.429.000 kilogram greyfurt (Altıntop), 13.076.000 kilogram turunç ve 3.869.000 kilogram zeytin elde edildi. Sebzecilik kısmında 49.5 dekar alana pazı, bezelye, fasulye, turp, ıspanak, kabak, lahana, karnabahar, pırasa, yeşil soğan, marul, maydanoz, domates, dereotu, nane, tere, biber, patlıcan, bakla, kıvırcık salata ve bal kabağı gibi ürünler ekildi. Domates (15.000), biber (15.000), patlıcan (15.000), Pırasa (30.000), Karnabahar (1.000) ve marul fidesi olarak (10.000) adet fide yetiştirildi.[95]

Gıda Muhafaza ve Kıymetlendirme şubesinde aynı yıl 27.582 kilogram süt işleniyor, 13.768'i içme sütü olarak değerlendiriliyor, 13.768 kilogram yağlı, 270 kilogram yağsız süt ve 50 kilogram yağlı beyaz peynir üretimi yapılıyordu. Diğer taraftan 120 kilogram domates salçası, 190 kilogram biber salçası, 822 kilogram turunç reçeli, 562 kilogram kabak reçeli, 54 kilogram ağaç kavunu reçeli, 105 kilogram kayısı marmelatı, 225 kilogram erik marmelatı, 284 kilogram çekirdekli zeytin, 263 kilogram çekirdeksiz zeytin, 68 kavanoz bezelye konservesi, 70 kavanoz fasulye konservesi, 20 kavanoz bamya konservesi, 70 kilogram turşu ve 1.075 şişe şıra üretimi yapılıyordu.[96] Üretme çiftliğinin faaliyetlerine bakıldığında 1961 yılında tarla ziraatı kısmında 668 dekar ikileme ve 556 dekar ise üçleme şeklinde ekimi yapıldı. Bu noktada 198 dekar alanda buğday (Floransa) ekildi ve dekardan 161,9 kg verim alınarak 33.500 lira gelir elde edildi. 40 dekarda arpa (Arizona) yetiştirildi ve dekara 178,1 kg verim sağlanarak 7.126 lira gelir kaydedildi. 40 dekarda yerli yulaf ekilerek 58,9 kg/dekar verimle 2.356 lira; fiğli yulaf ise 12 dekarda 600 kg/dekar verimle 7.200 lira gelir sağlandı. Baklagillerden 10 dekarda mercimekten 105 kg/dekar verimle 1.050 lira, 35 dekarda nohuttan 102 kg/dekar verimle 3.570 lira gelir elde edildi. 273 dekarlık alana ekimi yapılan pamuk en geniş ekim alanına sahip olup dekara 75 kg verimle 20.475 lira gelir sağlandı. Hasıl mısır 30 dekarda 1.000 kg/dekar verimle 30.000 lira; karma çayır ise 62 dekarda 500 kg/dekar verimle 30.000 lira gelir üretiyordu.[97] Veriler, 1961 yılında ürün çeşitliliğinin yüksek olduğunu ve özellikle hasıl mısır ile karma çayır üretiminin gelir bakımından öne çıktığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, XX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin en dinamik tarımsal havzalarından biri olan Çukurova ekseninde, *Adana Ziraat Mektebinin* kurumsal rolünü tarihsel–yapısal bir perspektifle analiz etmektedir. Araştırma bulguları, kurumun yalnızca pedagojik bir birim olmanın ötesinde; araştırma, uygulama ve yayım faaliyetlerini eklemleyen çok boyutlu bir modernleşme aktörü olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel argümanı, mektebin Cumhuriyet'e geçiş sürecinde tarımsal bilgi üretimi ile bölgesel kalkınma hedefleri arasında stratejik bir köprü kurduğudur.

[94] *1961-1962 Çalışma Raporu,* s. 18-20.
[95] *1961-1962 Çalışma Raporu,* s. 20-23.
[96] *1961-1962 Çalışma Raporu,* s. 23-24.
[97] *1961-1962 Çalışma Raporu,* s. 16.

İkinci Meşrutiyet döneminin modernleşme çabaları ile genç Cumhuriyet'in ulus–devlet inşası ve iktisadî bağımsızlık idealleri arasında bir süreklilik arz eden kurum; Çukurova'nın küresel piyasa ağlarına geçişi sürecinde akılcı ve bilim temelli bir üretim organizasyonunun kurumsal taşıyıcılığını üstlendi.

Mektebin müfredatı ve uygulama sahaları aracılığıyla sunduğu katkılar, bölge tarımını uluslararası kalite normlarına yaklaştıran somut çıktılar üretiyordu. Özellikle pamuk ve narenciye gibi stratejik ürünlerde aşılı fidan ve ıslah edilmiş tohum kullanımının yaygınlaşması, havzanın ihracat imkanlarını arttıran temel unsurlar olmuştu. Mekanizasyon pratiklerinin yerelleşmesi süreci, iş gücü verimliliğini artırarak geleneksel tarımsal yapıdan kapitalist üretim biçimine geçişi hızlandırırken; düzenlenen köylü kursları ve teknik danışmanlık hizmetleri, üretici profilini geleneksel çiftçiden piyasa bilinci yüksek bir girişimciye dönüştürerek toplumsal bir modernleşme dalgası başlatmıştı. Makro düzeyde analiz edildiğinde *Adana Ziraat Mektebi* örneği, günümüz literatüründe *Havza Merkezli Kalkınma Modeli* olarak tanımlanan yaklaşımın erken bir prototipi niteliğindedir. Kurumsal kapasite inşası yalnızca teknik beceri aktarımıyla sınırlı kalmamış; mezunların ulusal ölçekteki hareketliliği sayesinde yerel bilgi, ulusal bir kalkınma paradigmasına tahvil edilmişti. Bu durum, Türkiye iktisat tarihi literatüründe tarım eğitiminin rolünü, pedagojik bir unsurdan ziyade bir piyasa entegrasyonu ve devlet kapasitesi inşası meselesi olarak yeniden konumlandırmayı gerekli kılmaktadır.

Eldeki çalışma, kurumsal bir mikro–tarih okuması sunmakla beraber; Halkalı, Bursa veya İzmir gibi benzer ekolojik havzalardaki eğitim kurumlarıyla yapılacak mukayeseli analizlerin, Türkiye'deki tarımsal modernleşmenin çok merkezli ve heterojen karakterini daha net bir biçimde ortaya koyacağı değerlendirilmektedir. Özellikle arşiv belgelerinden elde edilen nicel verilerin, dönemin sosyoekonomik göstergeleriyle daha derinlemesine ilişkilendirilmesi, kurumsal etkinliğin ölçümlenmesi bağlamında literatüre yeni akademik perspektifler kazandıracaktır. Netice itibarıyla Ziraat Mektebi; Çukurova'nın tarımsal dönüşüm sürecinde edilgen bir eğitim birimi olmaktan ziyade, bölgenin iktisadî ve sosyal dokusunu bilimsel rasyonalite ekseninde yeniden inşa eden stratejik bir merkez hüviyeti taşımaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]: BEO, 3293/246958, 15 Ra 1326 (17 Nisan 1908); BEO, 3333/249947, 14-05-1326 (14 Haziran 1908); MF.MKT, 1137.81, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911); Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), 76.44, 29.08.1333 (29 Ağustos 1915); Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB. HPS.M), 19/32, 13 Ca 1334 (18 Mart 1916).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA]: 30.18.01.01/02.37.17, 28.02.1921; 30.18.1.1/10.42.15, 07.09.1924; 30.18.1.1/11.49.1, 19.10.1924; 030.18.01.01/23.17.18, 16.03.1927; 180.9.0.0/234.1170.3, 02.05.1928; 30.18.1.2/141.109.16, 28.12.1955; 30.18.1.2/153.49.4, 31.08.1959; 30.18.1.2/274.86.3, 26.11.1971.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA]: 559/36639-147165-4, 31.05.1926; 559/36639-147165-2, 20.07.1926; 559/36639-147165-1, 07.08.1926; 559/36639-147165-3, 05.09.1926.

Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı [ATESE]: 110.9.1.10, 263.0.25, 23.11.1334.

Resmî Yayınlar

Adana Halkevi (Görüşler Kültür Dergisi) (1938). Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, Türk Sözü Basımevi, Adana.

Adana Ziraat Meslek Okulu 1970-1971 Dönemi Mezunlar Listesi, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım İhtisas Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyon ve Arşivi.

Adana Ziraat ve Makinist Mektebi Talebe Sicil Defteri (1339-1929), T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım İhtisas Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyon ve Arşivi.

Adana Zirai Üretim İşletmesi ve Tarımsal Yayım ve Hizmetiçi Eğitim Merkezi Müdürlüğü Sayısal Arşiv ve Koleksiyonu.

BİGM (1946), *1943-1944 Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri,* İstanbul.

BİGM (1949), *1947-1948 Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri,* İstanbul.

BİGM (1950), *1948-1949 Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri,* Ankara.

BİGM (1951), *1949-1950 Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri,* Ankara.

BİUM (1934), *1932-1933 Maarif İstatistikleri,* No: 31, Devlet Matbaası, İstanbul.

BİUM (1942), *1939-1940 Maarif İstatistiği,* No: 187, Ulusal Matbaa, Ankara.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İ.B.B) Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve E-Kaynaklar Koleksiyonu, Kart Kodu: MTF54607.

Maarif-i Umûmiye Nezâreti İhsâsiyât Kalemi, *1329-1330 (1913-1914) Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsâsiyât Mecmuası* (1336) Matbaa-i Amire.

Maarif Vekâleti 1926-1927 İstatistik Yıllığı (1928). Devlet Matbaası, İstanbul.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 1, B. 89, C. II, 19 Nisan 1327 (2 Mayıs 1911).

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 3, B. 44, C. I, 22 Teşrinievvel 1331 (22 Ekim 1915).

Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde (1938). Tan Matbaası, İstanbul.

Tarım Bakanlığı Adana Bölge Ziraat Okulu Müdürlüğü 1961-1962 Çalışma Raporu (1962). Güney Basımevi, Adana.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (*TBMM ZC*), D. 2, C. 2, İ. 39, 20.10.1339 (20.10.1923).

TBMM ZC, D. 2, C. 7, B. 12, 15.03.1340 (15.03.1924).

TBMM ZC, D. I, C. 22, T. 90, 24.08.1338 (24.08.1922).

TBMM ZC, D. II, C. I, İ. 77, 19.06.1927.

TBMM ZC, D. II, C. 33, T. 78, 20.06.1927.

Türk Tarih Kurumu Arşivi ve Koleksiyonu, Kart Kodu: FT/OFS 65 11.

Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri (1960). T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Tanıtıcı Neşriyat Serisi: B -4, Güven Matbaası, Ankara.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924),* Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Altay, F. (2016). "Türkiye Bitki Islahının Öncülerinden: Emcet Yektay", *TÜRKTOB Dergisi,* C. 5, S. 20, s. 5.

Arık, R. O. (1924). *Adana Ticaret Rehberi,* İstanbul.

Baskıcı, M. (2003). "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C. 58, S. 1, s. 36.

Çolak, M. (2005). "Bir Macar Çocuğun Anılarının Işığında Atatürk ve Türk-Macar İlişkilerine Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 21, S. 63, s. 938-939.

Çolak, M.–Jávorka, L. (2017). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkár Wellman,* 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ener, K. (1990). *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, Hürsöz Matbaası, Adana.

Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,* Eren Yayınları, İstanbul.

İbrahim F. (1933). "Adana Ziraat Mektebi", *Ziraat Gazetesi,* S. 10. Yıl Nüshası, İstanbul.

Kadıoğlu, S. (2005). "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Arastırmaları Dergisi,* S. 8, s. 239-257.

Kırkpınar, N. (2020). *İzmir Kent Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Bornova Ziraat Mektebi (1922-1955)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Kırkpınar, N. (2024). *Türkiye'de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması (1923-1963),* 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Kırkpınar, N. (2025). "Cumhuriyet'in Yüzleri": Atatürk Dönemi'nde Ziraat Alanında Yurtdışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Ziraatı'na Katkıları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 43, s. 1219-1234.

Kırkpınar, N. (2025). "Türkiye'de Tarım Öğretiminin 179. Yıl Dönümü", *Türk Tarım ve Orman Dergisi,* S. 287, s. 60-63.

Mağden, R. Z. (1959). *Zirai Öğretimde 110 Yıl,* Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Ankara.

Mehmed Z. (1929). *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, İstanbul.

Öztürk, K. (1995). *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, C. III, Ankara.

Pamuk Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913): Ticaret, Sermaye ve Üretim İlişkileri,* Yurt Yayınları, Ankara.

Perrin, O. (1341). "Eskişehir'de Bir Islah-ı Büzur ve Kontrol İstasyonu (Laboratuvarı) Tesisatına Ait Proje", *Ziraat Vekâleti Mecmuası,* S. 5, s. 32-34.

Savaş, R. (1965). "Türkiye'de Zirai Öğretim", *Ziraat Dergisi,* S. 236, s. 14-16.

Toksöz, M. (2006). "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", *Kebikeç Dergisi*, S. 21, 2006, s. 102-104.

Toksöz, M. (2010). "Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: The Making of the Adana-Mersin Region (1850-1908)", *The Ottoman Empire and its Heritage: Politic, Society and Economy*, Leiden/Boston.

Toros, T. (1939). *Atatürk'ün Adana Seyahatleri,* 1. Baskı, Seyhan Basımevi, Adana.

Quataert, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*. 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İstanbul.

Unat, H. (1952). "Ziraatta Uzman ve Uzmanlık Okullarına İhtiyaç Vardır", *Ziraat Dünyası,* S. 28.

Varlık, B. (1977). *Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi,* Türkiye İktisatçılar Birliği Yayınları.

Yazıcıoğlu, T. (1959). "Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız", *Ziraat Dergisi,* Y. XIX, S. 176-177, s. 4-5.

Yurtsever, C. (2013). *Çukurova'da Tarımın Tarihi,* Adana Ticaret Borsası Yayınları, Adana.

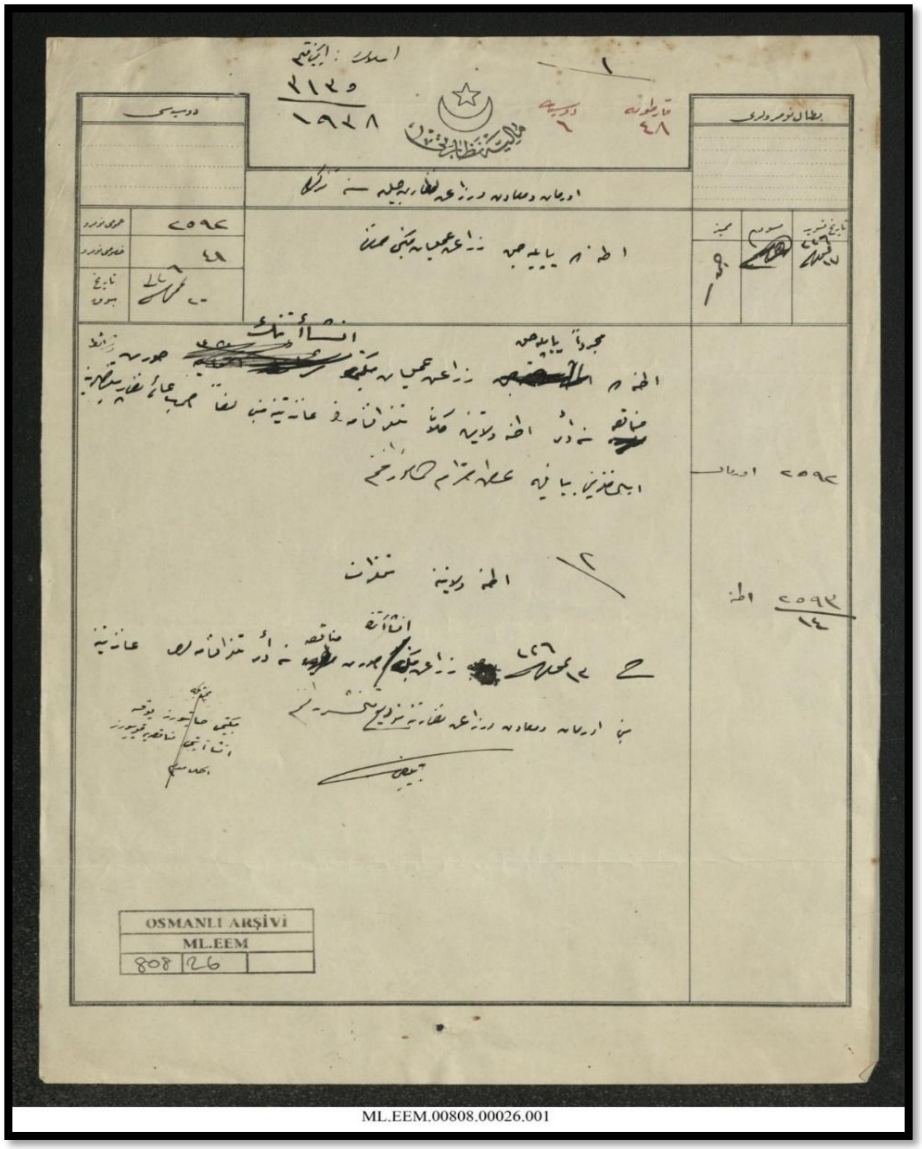
Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

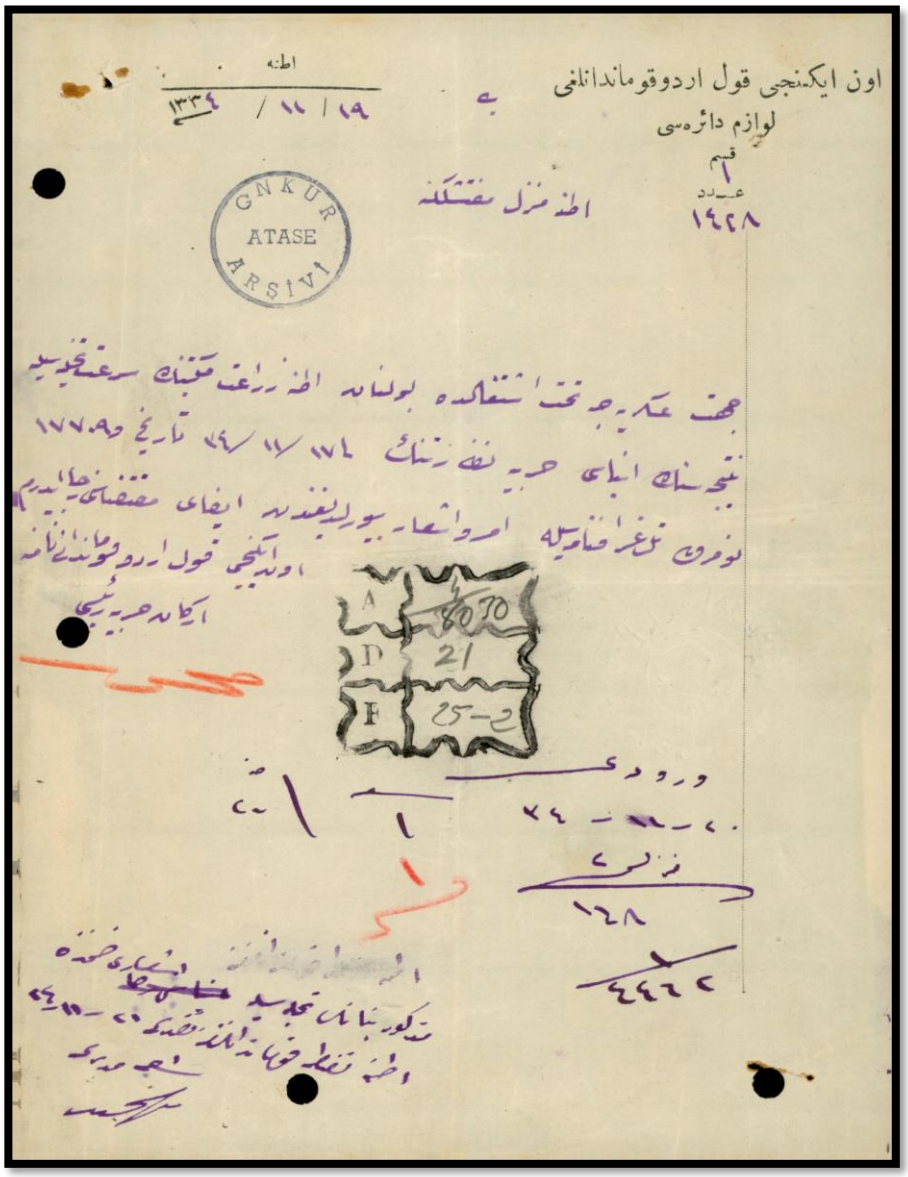
Hakimiyeti Milliye
İktisadi Yürüyüş
İktisadiyat Mecmuası
Son Posta
Türk Sözü
Ulus
Vakit
Yeni Adana
Yeni Ziraat Gazetesi
Yeni Çiftçilik
Ziraat Gazetesi
Ziraat Vekâleti Mecmuası.

Ekler

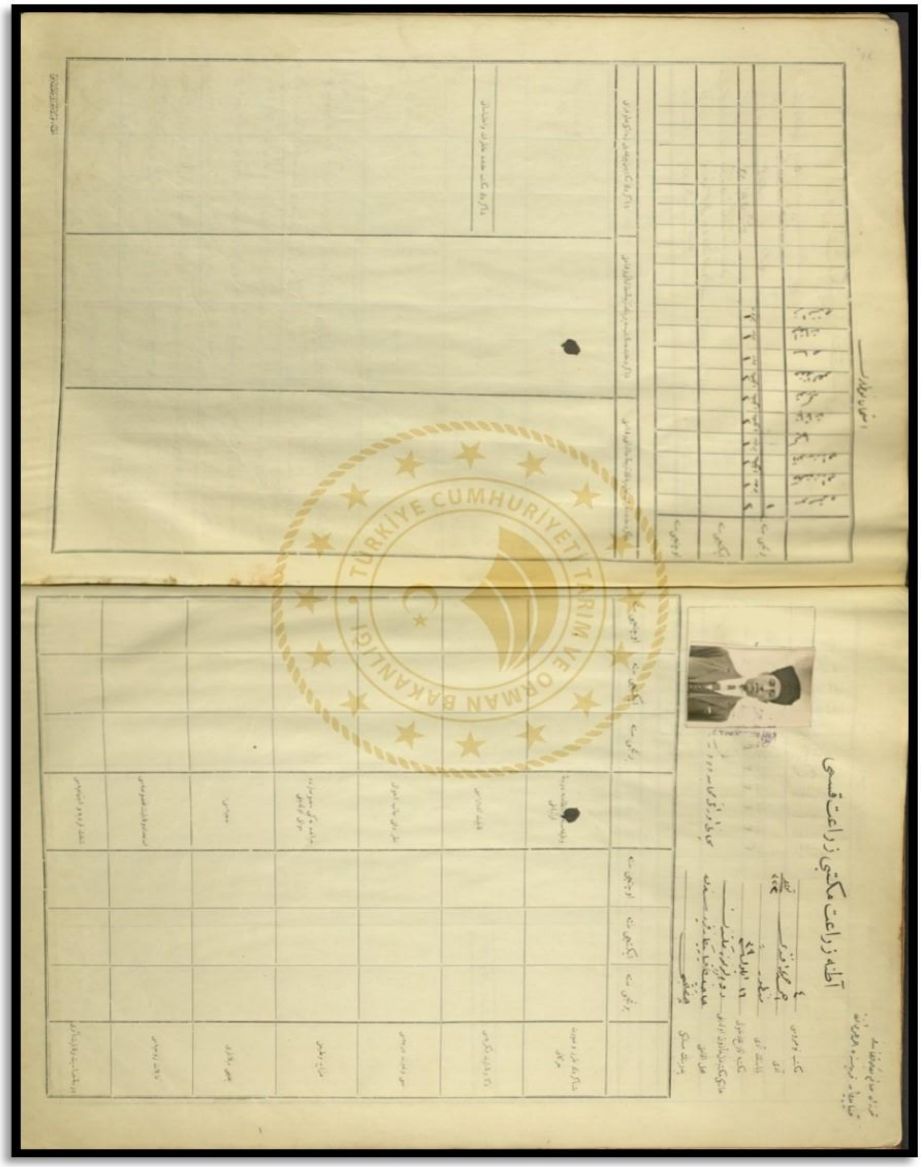
Adana Ziraat Ameliyat Mektebinin kuruluşu hakkında

Kaynak: BOA, ML.EEM. 808-26, R-20.05.1326.

Adana Ziraat Mektebinin Fransız işgali nedeniyle tahliye edilmesine dair karar

Kaynak: ATESE, 110-9-1-10/263-0-25, 23.11.1334.

Ziraat Mektebi Öğrenci Sicil ve Künye Defteri

Adana Ziraat ve Makinist Mektebi Talebe Sicil Defteri (1339-1929), T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım İhtisas Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyon ve Arşivi.

Adana Ziraat Mektebi 1933-1934 Dönemi öğrenci diploması.

Adana Zirai Üretim İşletmesi ve Tarımsal Yayım ve Hizmetiçi Eğitim Merkezi Müdürlüğü Sayısal Arşiv ve Koleksiyonu.